

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

Навчально-науковий інститут соціально-гуманітарного менеджменту

Кафедра психології та педагогіки

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра на тему:

**«Стратегії прийняття рішень студентами в ситуації
невизначеності»**

Виконала: студентка 6 курсу, групи МПс-61

напряму підготовки «Психологія»

Костриба Олена Вікторівна

Керівник: кандидат психологічних наук, доц. кафедри психології та
педагогіки Нікітчук У.І

Рецензент: д. психол. наук, доц. Балашов Едуард Михайлович

Острого, 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА. ДОСЛІДЖЕННЯ СТРАТЕГІЙ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ.....	9
1.1. Філософсько-психологічні засади вчення про прийняття рішень.....	9
1.2. Вікові та анатомо-фізіологічні передумови процесу прийняття рішень.....	14
1.3. Прийняття рішень як складний когнітивний процес.....	20
1.4. Теоретичний аналіз стратегій прийняття рішень.....	29
Висновки до розділу 1.....	32
РОЗДІЛ II. ПЕРЕДУМОВИ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СТРАТЕГІЙ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ СТУДЕНТАМИ В СИТУАЦІЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ.....	34
2.1. Проблема невизначеності в психології та її впливу на самопочуття й поведінку людини.....	34
2.2. Роль особистісних чинників у прийнятті рішень.....	40
2.3. Обґрунтування методології емпіричного дослідження стратегії прийняття рішень студентами в ситуації невизначеності.....	43
2.4. Програма та організація емпіричного дослідження.....	44
Висновки до розділу 2.....	46
РОЗДІЛ III. СТРАТЕГІЇ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ СТУДЕНТАМИ В СИТУАЦІЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	48
3.1. Результати емпіричного дослідження прийняття рішень студентами в ситуації невизначеності.....	48
3.2. Можливі шляхи оптимізації прийняття рішень студентами в ситуації невизначеності.....	65
Висновки до розділу 3.....	67
ВИСНОВКИ.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	74
ДОДАТКИ.....	83

ВСТУП

Обґрунтування проблеми дослідження. Сьогодні кожен переживає складний етап в своєму житті. Виникає потреба змінювати місце проживання, основні види діяльності, місце роботи, що створює стресові умови для людської психіки. Адаптація є не простою, адже люди не мають гарантії, що ця зміна буде останньою. Відсутня певна опора та впевненість у завтрашньому дні. Ці всі процеси є нормальними та адекватними в умовах війни. У своїй праці “Психологія життєвої кризи” Т. Титаренко писала про те, що війна - це криза, в період якої відбуваються фундаментальні зміни, що стресують людську психіку [64]. Сьогоднішня війна внесла відчутні зміни у процеси життєдіяльності громадян України. Власне відбулись трансформації у самоідентифікації, перехід на державну мову, формування національної свідомості, зміни відбулись і в процесах цілепокладання, уявлення картин майбутнього та інші. Ці процеси та зміни ґрунтуються на рішеннях та виборі людей. Приймати рішення у мирний час та обирати між цілком зрозумілими та чіткими альтернативами значно легше, ніж вирішувати під час війни (під постійними обстрілами, звуками сирени та криками сусідів). Зрозуміло, що всі ці фактори здійснюють чималий вплив на сам процес прийняття рішення, навіть, якщо не враховувати, що в подібних ситуація немає чітких продуманих альтернатив для вибору.

Одним з яскравих прикладів є труднощі прийняття рішення в умовах невизначеності, зокрема, “синдром відкладеного життя”. Поняття “синдром відкладеного життя” запропонував професор В. Серкін у 1997 році, тож термін можна вважати новим у психології. Визначення синдрому відбулось в результаті дослідження В. Серкіним життєвих сценаріїв мешканців північних регіонів Європи, які все життя очікували слушного моменту, щоб переїхати в інший, більш сприятливий регіон. Особливість синдрому відкладеного життя полягає в тому, що люди, живучи планами та мріями, в очікуванні переломного моменту, не реалізувались в їхньому реальному житті: не відбудовували пошкоджені будинки, не купували авто чи інші засоби, які б поліпшували їхні умови життя

[97]. Вони не проживали “тут і тепер”, не насолоджувались дрібницями власного життя, не цінували стосунки, які вибудовувались в їхньому оточені, знецінювали усе, що в них було та відчували постійне незадоволення власним життям, сподівались пожити в своє задоволення після переїзду.

Подібні тенденції поведінки, уявлень та висловів, наприклад, “як тільки закінчиться війна...”, “спочатку закінчу навчатись, а..”, “куплю будинок, як тільки...” та інші. Українці сьогодні теж очікують на поворотний момент, день *x*, кінець війни та живуть, наче, пишуть чорновик. Режим очікування та постійне незадоволення впливає негативно на соматичне та психічне здоров'я, а також вносить власні корективи у процес прийняття рішень людей і створює умови, в яких неможливо передбачити наслідки обраних альтернатив. Прийнятті в подібних умовах рішення впливають на модель виховання дітей, професійну та особистісну самореалізацію, умови проживання, планування власної сім'ї і т.д.

Ухвалення рішення людиною в різноманітних сферах діяльності, передумовах та на кожному віковому етапі життя потрапляють у фокус дослідницької діяльності чималої кількості галузей знань, зокрема, і психології.

Актуальність нашого дослідження також аргументована тим, що існує чимало наукових праць із дослідженнями прийняття управлінських рішень в умовах невизначеності [76; 73; 34; 22], економічних [65; 78; 2;], висунення рішень в бізнесі та в банківській справі [19; 6; 14; 60;], а також у військовій справі [72; 66; 35]. Низка наукових напрацювань присвячених глибокому аналізу особливостей прийняття рішень здійснювались Л. Виготським, С.Рубінштейном. У своїх працях вони описували особливості діагностики суб'єктивних факторів у процесі прийняття рішень та надавали рекомендації щодо прийняття ефективних управлінських рішень.

Створювались різноманітні стратегії прийняття рішень: математичні, економічні, і також описові, які досліджувались Д. Канеманом, А. Тверскі, Г.Саймоном. У перерахованих теоріях розглядалися основні психологічні явища, процеси та феномени, що в процесі вивчення були виділені як підґрунтя прийняття рішень. Вивчались характеристики внутрішнього зацікавлення та

об'єктивного сприйняття людиною самого процесу прийняття рішення. Ця тематика найбільш повно розкривається в роботах вітчизняних та зарубіжних науковців (Х. Хекхаузен, Ч. Барнард, Д. Ольсен, Д. Марч, та ін.).

Також напрямком досліджень є аналіз зв'язку особистісних характеристик людини і процесу прийняття рішень, а саме: готовність до ризику, раціональність, впевненість в собі, особистісні динаміка, когнітивні стилі та інше. Такими дослідженнями займалися Е. Ільїн [25] та Б. Ломов [48].

Щодо вивчення прийняття рішень в умовах невизначеності, а саме війни, на жаль таких праць бракує. Останні були здійсненні ще за часів Другої світової війни. Ідеєю нашого дослідження є проаналізувати які стратегії використовують студенти в процесі прийняття рішень, адже рішення приймаються залежно від розуміння, усвідомлення людиною ситуації, що в свою чергу ґрунтується на інтелектуальному розвитку та соціальному досвіді. Процес прийняття рішень в ситуації невизначеності та ризику досліджували Д. Канеман та А. Тверські у 1970-х роках. Їхні публікації мали широкий розголос у той час. Зараз же тематика ухвалення рішень в умовах невизначеності знову стає актуальною. З огляду на політичний стан в країні, а також, брак емпіричних та теоретичних досліджень процесу прийняття рішень саме студентами в ситуації невизначеності надають актуальності проблематиці та перспектив для майбутніх психологічних досліджень у даній темі.

Метою магістерської роботи є дослідити особливості вибору стратегій прийняття рішень студентами в ситуації невизначеності, а також розробити психологічні рекомендації щодо підвищення рівня впевненості та довіри до інших, з метою розвинути здатності студентів самостійно приймати рішення в умовах невизначеності.

Об'єктом дослідження є прийняття рішень людиною.

Предметом дослідження виступають стратегії прийняття рішень, які обирають студенти в ситуації невизначеності.

Завдання магістерської роботи. Досягнення мети роботи лежить у виконанні наступних завдань:

1. Здійснити теоретичний аналіз процесу прийняття рішень та систематизувати основні стратегії, які використовуються людьми в ситуації вибору.

2. Теоретично дослідити проблему невизначеності в психології, її вплив на переживання й поведінку людини.

3. В ході теоретичного дослідження виявити найбільш суттєві чинники, що можуть впливати на стратегії прийняття рішень.

4. Здійснити емпіричне дослідження вибору студентами стратегії прийняття рішення в невизначеній ситуації.

5. Розробити психологічні рекомендації для студентів щодо розвитку здатності самостійно приймати рішення в умовах невизначеності.

В процесі планування нашого дослідження ми виокремили декілька **гіпотез**:

1. Під час ухвалення рішень в ситуаціях, які стосуються сфери життя та здоров'я, студенти прийматимуть ірраціональні рішення, побудовані на соціальних шаблонних думках *«а якщо це останній шанс, а якщо завтра не настане» та інші.*

2. Студенти більшою мірою орієнтуються на власні відчуття (інтуїцію) в момент прийняття рішень;

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети будуть використані такі методи теоретико-емпіричного дослідження:

1) теоретичні методи, а саме аналіз процесу ухвалення рішень, порівняння стратегій прийняття рішень, систематизація теорій щодо ухвалення рішення в умовах невизначеності та узагальнення теоретичних висновків праць науковців щодо нашої тематики;

2) емпіричні методи: якісні (структуроване інтерв'ю, методика «Розмірковування вголос» із спеціально розробленими авторськими ситуативними задачами «Кейс-опитування») та кількісні (рейтингові шкали для оцінки настрою та самопочуття) (див. Додаток А) [61].

3) математичні методи обробки даних: описові статистики.

Для підрахунків результатів застосовано методи описової статистики та програмне забезпечення SPSS 20 та Windows Excel 10.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилось на базі Національного університету «Острозька академія». Вибірка складалась з 40 студентів різних курсів та різних спеціальностей. Розподіл за статтю складає 29 дівчат (72,5%) та 11 хлопців (27,5%). Формування вибірки відбувалось стихійним методом серед студентів (актуальних), які навчаються зараз в НаУОА.

Наукова новизна та теоретичне значення роботи полягає у поглибленні знань щодо прийняття рішень студентами в ситуації невизначеності; теоретичному аналізі особливості невизначеності у військовий час; висвітленні проблематики труднощів прийняття рішень студентами в ситуації з невизначеними альтернативами за допомогою емпіричного дослідження.

Удосконалено систему критеріїв аналізу стратегій прийняття рішень через розроблення стратегічних комбінацій (поєднань). Дістало *подальшого розвитку* розроблення ситуаційних задач для виявлення стратегій прийняття рішень.

Практичне значення роботи. Результати роботи можуть бути використані під час вивчення навчальних дисциплін: «Загальна психологія», «Вікова психологія» та «Соціальна психологія», а також результати дослідження демонструють аспекти прийняття рішень студентами, які потребують корекційної роботи. Окрім того, дослідження звернуло увагу на те, що в межах практик під час здійснення профорієнтації, важливо враховувати особливості прийняття рішень абітурієнтами в різних життєвих ситуаціях.

Апробація результатів дослідження. Результати наукових досліджень було оприлюднено та обговорено на XXVII Науковій викладацько-студентській конференції «Дні науки 2022» у Національному університеті «Острозька академія», а також на XII Міжнародній науково-практичній конференції «Current challenges, trends and transformations» у Бостоні, США.

Публікації. Основні результати дослідження представлено у таких публікаціях:

- Костриба О. В. Особливості невизначеності у військовий час. *Current challenges, trends and transformations* : матеріал міжнар. наук. конф., м. Boston, 13 груд. 2022 р. Boston, 2022. С. 531–538.

- Костриба О. В. Когнітивно-стильові особливості прийняття рішень в ситуації невизначеності. *Вітчизняна наука та злам епохи: проблеми та перспективи розвитку*: Всеукр. наук. інтернет-конф., м. Переяслав, 20 груд. 2022 р. Переяслав, 2022.

Структура та обсяг роботи: магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Робота містить 2 таблиці на 2 сторінках та 24 рисунки, які займають 9 сторінок. Загальний обсяг магістерської роботи 87 сторінок друкованого тексту, з них 73 - основний текст.

РОЗДІЛ І

ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА. ДОСЛІДЖЕННЯ СТРАТЕГІЙ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

1.1. Філософсько-психологічні засади вчення про прийняття рішень

Досліджуючи процес прийняття рішень, для кращого розуміння та уявлення про рішення й вибір, варто звернутись до початків теоретичного осмислення, а саме до філософсько-психологічних засад вчення про вибір альтернатив та прийняття рішень. Розкривати тему будемо у хронологічному порядку.

Дослідження вчення про волевиявлення та ухвалення рішень починалось ще від Сократа і продовжуються до сьогодення. Вчення цієї проблематики в найсвіжіших наукових доробках розділились на дві течії: волюнтаризм та фаталізм. Течію волюнтаризму підтримували А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, Й. Фіхте та інші [75; 42; 67]. Основна ідея полягала в тому, що воля виступала вищим показником моральності, тобто, людина повинна здійснювати вибір і регулювати власну поведінку, не дивлячись на зовнішні межі та рамки, а керуючись лише власним моральним рішенням, волевиявленням. Фаталізм, в той же час, висвітлював ідею основоположності долі у виборі та будь-якій випадковості. Представниками течії фаталізму, іноді в суперечливих поглядах можна назвати Б. Спінозу, Р. Демокрита, О. Шпенглера [41] та інших.

Окрім вищеназваних науковців, проблематика ухвалення рішень через боротьбу мотивів досліджували Р. Декарт та Б. Спіноза. Р. Декарт, описуючи модуси існування, з одного боку підтверджує існування вольового акту, а з іншого боку, в прямому модусі, свідчить про вільну необхідність вибору. В цьому контексті, в процесі ухвалення рішень боротьба мотивів суперечить волі, почуттям та інтелекту.

Воля полягала в основі світобачення філософа Л. Шопенгауера [41]. Науковець вважав волю началом життя і, в той же час, джерелом будь-яких страждань, що є в нашому світі. З цих трактувань випливає принцип співчуття,

як основа моралі та етики. Ідеї Л. Шопенгауера переплітаються з тезисами буддизму в тематиці пошуку способів уникнути страждань людини. Керуючись цими поглядами, для людини необхідно відмовитись від власних бажань та прагнень, будь-якого прояву волі, а лише керуватись біологічними інстинктами, що порівняло б людське існування до існування тварин. Марксизм також розглядав тематику прийняття рішень. На думку Ф. Енгельса ухвалення рішення повинне бути реалізованим в діяльності людини, що вимагає докладання зусиль, волі, завершення розпочатого [20].

Вітчизняні філософи та письменники також розкривали проблематику прийняття рішень у своїх творах. Зокрема, Г. Сковорода вважав, що людина в процесі ухвалення рішень постійно стоїть перед вибором між свободою та неволею, між духовним та матеріальним [59]. Ключовим для вирішення, на думку письменника, є критичність мислення, яке дозволяє здійснити істинний вибір, керуючись на власну позицію та вподобання, адже рішення, що прийняті орієнтуючись на власну духовну природу, не можуть бути не вірними.

В хронологічному порядку розглянемо процес прийняття рішень аналізуючи погляди зарубіжних психологів. В. Джеймс розглядаючи процес ухвалення рішень, здійснював пошуки конкретної моделі вибору. В результаті виділив п'ять видів умовиводів: розумне рішення (детальний аналіз переваг та недоліків альтернативи), вольове рішення (в момент ухвалення відчуваються вольові зусилля), дрейфуюче (відсутня прихильність до конкретної альтернативи, а напрямок рішення задається ззовні), імпульсивне (рішення приходить з середини, але часто цілком не усвідомлене) та рішення, що визначається кутом зору на проблематику (рішення змінюється від зовнішніх, так і внутрішніх стимулів, що впливає на прагнення особистості) [77]. Види рішень за В. Джеймсом нагтовхують на роздуми щодо диференціації розумових та вольових процесів, де важелем виступає самодисципліна, самоконтроль та критичність мислення.

Прийняття рішень залежно від життєвого простору особистості також досліджував К. Левін [93], який у своїх працях описував життєвий простір як

різні структурні елементи: сектори, кордони, валентності тощо (уявлення, очікування, цілі), що регулюють поведінку людини. Особливу увагу приділено валентності, яка обумовлює привабливість альтернативи для децидента. Науковець стверджує, що саме привабливість обох альтернатив викликає коливання в момент ухвалення рішень, в якому особистість переживає внутрішній конфлікт.

Імпульсивність в процесі ухвалення рішень досліджував Д. Келлі, який розробив Р-У-К-цикл прийняття рішень (розгляд, упереджена оцінка та контроль) [91; 69]. На думку науковця, імпульсивність стає причиною помилкових рішень в силу скорочення періоду розгляду альтернатив, які постають перед вибором [91; 92]. Найбільш ефективними, вчений вважав, рішення, що були ухвалені на основі креативного вирішення. Такий підхід дозволяє зменшити невизначеність та підготуватись до потенційних ризиків.

Вплив життєвої цілі та стилю життя на прийняття рішень розкривав А. Адлер [69]. На його думку, усі вибори та рішення в житті особистості були здійснені на основі її життєвої мети, що слугує орієнтиром. Життєва мета видозмінюється з віком, досвідом та вподобаннями людини та не завжди є усвідомленою. Вибудовування цілі в житті слугує захисним механізмом, за поглядами А. Адлера, та дозволяє зайняти власну нішу в соціальному середовищі шляхом ухвалення стратегічних життєвих рішень.

Якщо розглядати процес прийняття рішень та вибору з точки зору екзистенційного підходу, то важливо враховувати, що основою вивчення цього підходу є феномени свободи, відповідальності та вибору. Відповідно, тематика прийняття рішень розкривається через свободу вибору та здатністю нести відповідальність за власний вибір. Р. Мей вважав ці характеристики основними критеріями психічного здоров'я [95]. На його думку, центральним ядром неврозу сучасної особистості є викривлення сприйняття себе як людину відповідальну, через послаблення її волі та здатності приймати рішення. Р. Мей запевняв, що пацієнти в терапії, не залежно від того, якою мірою вважають себе жертвою обставин, все одно здійснюють вибір, яким би важливим він не здавався.

Основою вибору науковець вважав намір (інтенціональний акт), що надає сенсу для людського переживання. Таким чином, Р. Мей доводив, що у людини немає жодної можливості уникнути здійснення вибору, адже намагання уникнути його - теж є вибором, що має свої наслідки.

В. Франкл у своїх роботах також виділяв терміни свобода та відповідальність як ключові елементи здійснення вибору та прийняття рішення за допомогою пошуку та реалізації сенсу життя [87]. Також науковець визначав два важливі фактори, що визначають можливість здійснювати особистісний вибір: самодистанціювання та самотрансценденцію. Під самодистанціюванням розуміється здатність створювати певну дистанцію між собою та своїми почуттями, емоціями, що дозволяє реально оцінювати та ставитись до самого себе. Трансцендентність визначали як вміння шукати джерело сенсу, що дозволяє краще розуміти інших.

В. Франкл також вважав духовність вершиною особистості, що свідчило б про те, що потреба віднайти сенс завжди сильніша, ніж потреба тілесна, адже саме вони (духовні потреби) роблять людину людиною. Світ на думку психотерапевта, з одного боку загрозливий, а з іншого - пропонує різноманітні можливості та альтернативи, з-поміж яких людині необхідно обирати, і в процесі вибору створювати і формувати саму себе.

Ідею просування свободи в прийнятті рішення також підтримував І. Ялом [77]. Науковець вважав, що свобода людини проявляється в можливості усвідомлювати власні бажання та обирати, як їй вчиняти. Існування такої свободи також проявляється в спробах ухилення від відповідальності за своє життя, за бажання, за поведінку і т.д. Е. Фромм описував ухилення від відповідальності у своїй книзі “Втеча від свободи” [68]. Основним висновком, який зробив психолог є те, що можливість здійснювати вибір та приймати рішення - це показник свободи, а відсутність цієї можливості робить з людини раба. Згідно постулату Ж. Сартра, “людина приречена на свободу”, здатність обирати є перевагою, що робить людину сильнішою в протистоянні перед світом.

Вивчаючи особливості природи прийняття рішень варто ознайомитись з працями В. Моляко, в яких науковець розглядав творчі рішення та поняття «стратегія», якому він надав різних аспектів: стратегія життя, поведінки та діяльності. В ухвалені рішень науковець підкреслював важливість розуміння умов ситуації, формування плану (схеми) вирішення та прогнозування наслідків (позитивних та негативних). Стратегія вибору, на думку автора, обумовлювалась цими елементами, що формували циклічний процес [40].

Процес прийняття рішень через призму життєвого шляху досліджували Ш. Бюлер, Г. Балл та інші. Ш. Бюлер [47] у своїх працях висвітлював думку, що людина протягом свого життя ухвалює рішення, які в результаті задовільняють прагнення самоздійснення. Під самоздійсненням розуміється результат досягнень в житті, особистісна реалізація. Роль соціального мислення в ухвалені рішень, розуміється як соціальна відповідальність за вибір та вирішення суспільно важливих проблем, робить процес ухвалення рішень складним для децидента.

І. Ялом пояснив труднощі здійснення вибору тим, що в процесі вибору одна з існуючих альтернатив відкидається. Відчуття втрати чого, навіть того, що розглядалось в перспективі, робить процес вибору та прийняття рішень нестерпним. Саме тому, на думку Р. Мейя, люди уникають, чи намагаються мінімізувати усвідомлення своїх рішень. Ще однією причиною складнощів, на думку І. Ялома є те, що перед вибором людина постає сама. Рішення - це власний акт, і навіть, яким би широким не було соціальне коло особистості, а все ж право вибору залишається лише за нею [77].

К. Ясперс наводить яскравий приклад гострих межових ситуацій, коли вибір стоїть між життям та смертю, саме такі альтернативи, на думку автора варті особливої уваги децидента, а інші питання смаків, надання переваги окремим побутовим речам, на думку філософа, не настільки важливі та відносяться до “псевдовибору”.

Таким чином, вчення про прийняття рішення видозмінюється протягом зміни світогляду, під впливом інформаційно-технологічного розвитку, а в результаті за К. Ясперсом все ж повертаються до питань життя та смерті.

1.2. Вікові та анатомо-фізіологічні передумови процесу прийняття рішень

Окрім, філософсько-психологічних початків розвитку вчення про прийняття рішень, важливо також розглянути анатомо-фізіологічні передумови ухвалення рішень студентами, відповідно до вікових особливостей та ступенів розвитку мозку. Такий ґрунтовний аналіз дозволить будувати гіпотези та проводити наше дослідження на науково-підтвердженому підґрунті.

Особливість ухвалення рішень великою мірою залежить від індивідуально-психологічних якостей децидента та від сенсу, який він вкладає в альтернативи. Саме осягнення сенсу та розуміння варіантів обумовлюється віковими характеристиками особистості. Власне студентам, притаманна соціальна активність, прагнення до реалізації в колективі, а також доволі гармонійне співвідношення соціальної та інтелектуальної зрілості.

За періодизацією Піфагора (VI ст. до Н. Х.) студентство припадає на період кінця весни (від народження до 20 років) та початку літа (20-40 років). Гіппократ (V-IV ст. до Н. Х.) у своїй моделі з 10-ти рівнів виділив третій та четвертий період на час студентства. У періодизації О. Рославського-Петровського студенти належать до «квітучого покоління» (16-30 років), а в концепції М. Рубнера період студентства розділяється між юнацьким віком (14-21 років) та початком зрілості (21-40 років) [37].

3. Фрейд у своїй класифікації період студентства відніс до п'ятої стадії розвитку, а саме генітальної [69]. На цій стадії розпочинається активне статеве дозрівання та фокус розгортається на сексуальне задоволення, чого можна досягти, як наслідку у активній взаємодії із соціумом. Науковець надав цій стадії окремого значення, чи не найважливішого, адже, на його думку, усі рішення, дії, вибори в результаті ведуть до задоволення сексуальної потреби. Тобто,

прийняття рішень та вибір залежить від енергії лібідо самої людини, а незадоволення цієї потреби вестиме до особистісної дисгармонії (неможливості задовільнити свою потребу спонукає постійний пошук способів та шляхів, що проявляється у відповідній поведінці).

Ж. Піаже в когнітивній теорії виділяв чотири етапи розвитку особистості, зокрема, четвертий етап розпочинається з 12 років, що має назву «стадія формальних операцій». На даному етапі підлітки можуть оперувати абстрактними поняттями, реалістично мислити, досліджувати можливі варіанти задач тощо [43]. Праці науковця були більшою мірою зосереджені на пізнавальних процесах, ніж емоційно-пізнавальній сфері, тому, на його думку, соціальний розвиток слугує фоном для розумового розвитку, а розумові здібності є поза впливом предметної діяльності людини, чи характеру її спілкування. Ідеї Ж. Піаже підтримав Л. Кольберг, який, в свою чергу, виділив три рівні морального розвитку. За його поглядами, конвенціональний рівень є істинну моральним та дозволяє людині висувати судження керуючись власними критеріями, маючи відносно високий рівень розвитку [1]. Л. Кольберг стверджував, що мало хто доходить до цього рівня розвитку та лише 10% здатні перейти до наступного рівня. Отже, за працями цих науковців особливість юнацького віку в тому, що вони здатні приймати рішення, виходячи від особистісних норм, критеріїв та правил.

Підтримуючи теорію З. Фрейда Е. Еріксон розробив та аргументував власну епігенетичну теорію розвитку особистості, в якій джерелом розвитку виступає соціум та уявлення про самого себе. Вісім стадій за Е. Еріксоном детально окреслюють проградієнтний розвиток особистості. Студентський вік припадає на п'яту та шосту стадію епігенетичної моделі. Саме на стадіях переходу між дитинством та зрілістю відбувається процес ідентифікації особистості самої себе та ідентичності власного Его [85]. На цій стадії характерними є сумніви щодо власної ідентичності та привабливості, що можуть спровокувати відчуття ненадійності та невіри в самого себе, як наслідок низька самоцінність.

Е. Еріксон також стверджував, що в цьому віці люди можуть відчувати себе самотніми, переживати надмірну тривожність та нерішучість, і в момент прийняття рішення, недооцінюють власні можливості та взагалі відмовляються від усіх альтернатив. Натомість визначною якістю для цього вікового періоду, на думку науковця, є вірність. Ідентифікуючи себе з кимось юнак дає обіцянку самому собі про підтримку кумира чи референтної групи, що може слугувати підштовхуючим фактором в момент ухвалення рішень. Шоста стадія за Е. Еріксоном характеризується набуттям незалежності від усіх зовнішніх стимулів (батьки, школа, друзі та інше.). На цьому етапі відбувається становлення повноцінної відповідальності [86]. Отже, набуття особистісної ідентичності та формування розуміння власної відповідальності слугують важелями для готовності ухвалювати рішення студентами. Також Л. Божович вважала найголовнішим новоутворенням юнацького віку готовність до особистісного та життєвого самовизначення і набуття власної ідентичності [88].

Подібні ідеї розділяла Р. Грановська, яка у своїх працях розділяла юність на ранню (16-18 років) та пізню (18-25 років), а основною особливістю цього віку дослідниця виділяла усвідомлення власної індивідуальності та неповторності [15]. Усвідомлення своєї особливості може викликати почуття самотності, що тільки підсилить потребу в спілкуванні та бажання зблизитись з іншими. Р.Грановська також зауважує, що юнацькі наміри та потяги довести собі та іншим власну дієздатність, можливість вирішувати самотійно необхідно активно та своєчасно підтримувати.

Аналізуючи вікові особливості прийняття рішень студентами важливо провести паралелі між сучасним поколінням та нашими попередниками (до прикладу батьками, чи бабусями-дідусями). Сьогодні усім відоме явище акселерації, коли біологічна зрілість значно передреує психологічній. І в наш час можемо побачити, наче б то, дорослу людини з дитячим інфантилізмом, страхом приймати самотійно рішення, нездатністю відстоювати власні кордони та інше.

Сучасна молодь починає трудову діяльність значно пізніше, ніж починали їхні батьки. Здобуття освіти сьогодні відбувається у 22-25 років, що за словами Б. Ананьєва не відповідає фізичній та громадянській зрілості. Р. Грановська вважає, що самосвідомість може також розвиватись пізніше (23-25 років), ніж в попередніх поколінь, а також продовжений термін навчання дає можливість розвитку інфантилізму [15]. Через який молоді люди не квапляться починати самостійно трудову діяльність, чи навіть, жити окремо від батьків. Така несамостійність може в результаті проявитись у нерішучості студентської молоді та нездатності самостійно ухвалювати рішення.

У цьому віці вибір та ухвалення рішень у більшості випадків є критичним моментом, що може в результаті спричинити погіршення психоемоційного стану. Для юнаків та дівчат властиве гостре сприйняття власних недоліків, невдач та проблем, в силу відсутності життєвого досвіду для критичної оцінки ситуації та її вирішення. В. Соловйова описувала суперечність бажань особистості діяти самостійно та брак досвіду з дорослого життя, що переживається як стан загальної невизначеності [51].

О. Купріна стверджувала, що індивідуально-типологічні властивості молодих людей мають вплив на рівень осмислення життя. Студенти-психологи, яких досліджувала психолог, мали високий рівень та були стриманими у проявах власних емоцій, доброзичливішими та менш конфліктними. У студентів із низьким рівнем емоції були більш стихійними та неконтрольованими. З одного боку - надмірна емоційна чутливість, потреба в прихильності та схвалені, тривожність, турбота, а з іншого – демонстрація агресії, чи гострого роздратування [28]. Така емоційна не стабільність та відсутність самоконтролю, сприятиме імпульсивним рішенням та діям, і дуже ймовірно людина не усвідомлюватиме власної відповідальності за наслідки.

Прийняття рішень в студентському віці безпосередньо пов'язані з цілепокладанням та сприйняттям часу. Т. Титаренко зазначала, що в процесі дорослішання люди розширюють рамки часової орієнтації та формують власний

часовий кругозір [64]. Саме в юнацькому віці головним завданням є побудова плану на майбутнє життя, в силу юнацького максималізму, цей план виходить на межі між реальністю та ілюзіями (ідеальна сім'я, улюблена робота, неповторні стосунки з друзями). Протягом життя план зазнає коректив, але саме в студентському віці прийняття рішення мають на меті привести до виконання цього ж ілюзорно-реального плану життя.

В.І. Машков у своїх працях наголошував, що вплив вікових особливостей на планування власного майбутнього та процесу прийняття рішень можна розділити на кілька векторів [38]. Один з яких це рівень соціальної та психологічної зрілості особистості, а інший вибір майбутньої професії, що відбувається на етапі вибору ЗВО та спеціальності.

В результаті цих та інших процесів, що були описані вище відбувається особистісне та професійне самовизначення, за яким слідує поява життєвого плану, формування та зміна життєвої перспективи, прийняття життєвих рішень. Значимість вибору професії в житті юнаків описував М. Гінзбург, який назвав цей вибір маяком смислового майбутнього [12].

Важливо не зменшувати значимість інтелектуальних здібностей студентів під час прийняття рішень. Такі науковці як Л. Божович, А. Гармаєв та Е. Помиткін [46] вважали, що у віці 17-19 років з одного боку підвищується інтелектуальний потенціал, а з іншого – підвищується розвиток свідомості (ціннісних орієнтацій).

Здобування освіти в ЗВО здійснює також безпосередній вплив на ідеологічні, естетичні, духовні, ціннісні та моральні принципи, що може відзначитись на ухваленні рішень та на виборі стратегії. Для юнацького віку характерним є становлення Я-концепції особистості – системи уявлень людини про себе як особистості та як члена соціуму, що виконує роль студента. Усі вище перераховані характеристики юнацького віку можна прогледіти у кризах юнацького віку: сильна фрустрація, інтенсивні переживання, конфлікт соціальних ролей, ціннісно-сміслова невизначеність та різні прояви девіантної

поведінки. Прояви кризи найбільш гостро проявляються під час вибору тієї ж професії чи виборі шлюбного партнера. Вибір з-поміж альтернатив може бути імпульсивним, неусвідомленим та великою мірою залежати від оточення.

Провідною діяльністю юнацького віку за М. Леонтєвим визначається навчально-професійна діяльність, з якою теж виникають труднощі у студентів. Найбільш поширеною проблематикою є академічна прокрастинація. Прокрастинацією вважають добровільне ірраціональне відтермінування на певний термін дій, завдань, незважаючи на наслідки. Академічна прокрастинація проявляється у відкладанні виконання навчальних завдань, що передбачені освітньою програмою [3].

Зазвичай таке відкладання проявляється у справах, результат яких дуже важливий для людини. Також прокрастинація може виявитись у діяльності, яка є неприємною та не цікавою для особистості. В такому випадку студенти можуть розділяти великі завдання на менші частинки та запланувати терміни їх виконання. Стосовно прийняття рішень, час ухвалення залежить від його значущості для децидента та може бути доволі тривалим в часі. Відтягування стадії затвердження рішення і буде проявом прокрастинації в студентів, що також супроводжується надмірним хвилюванням, тривожністю, почуттям провини, невпевненістю.

Г. Рудь у своїй праці стверджувала, що найбільш чутливим ситуативним чинником студентської прокрастинації є зовнішнє оцінювання результатів діяльності [55]. Оцінювання підсилює особистісну тривожність, викликає страх невдачі, таким чином студент відтерміновує діяльність, щоб відсторонитись від болісних чи неприємних переживань.

Вікові особливості зумовлені психофізіологічними змінами організму людини, змінами соціальної ситуації та особистісною активністю, а також розвитком самосвідомості. Психофізіологічні зміни пов'язані із статевим дозріванням, стабілізацією серцево-судинної системи, завершенням формування тканин та органів, дозріванням кори великих півкуль головного мозку (повний

розвиток системи зав'язків між відділами мозку, що вдосконалює стійкість, виникнення та переключення тимчасових нервових зав'язків) [29].

1.3. Прийняття рішень як складний когнітивний процес

Вікові особливості є передумовою та підґрунтям для ухвалення рішень особистістю. З віком кількість нейронних зв'язків в мозку збільшується та дозрівають інформаційні центри головного мозку, що дозволяє людині виконувати більш складні мисленнєві операції. Однією з таких операцій є процес прийняття рішень. Перед тим як розглянути прийняття рішень як складний процес, розкриємо саме поняття «прийняття рішень».

Трактування процесу ухвалення рішень в науковій літературі зустрічаються у вузькому та широкому розуміннях. У вузькому розумінні – ухвалення рішень є вибором поміж кількох альтернатив кращого варіанту. В цьому контексті пошук та створення нових альтернатив вважають одними із складових процесу ухвалення рішень [45]. В широкому сенсі це поняття трактується не лише як процес прийняття рішень, а також як виконання обраної дії та контроль результатів власної діяльності. Важливо розуміти, що в процесі ухвалення рішень основною метою є не саме рішення, а результат до якого воно веде. Отож, за цими трактуваннями, процес прийняття рішень розпочинається від виникнення проблеми та завершується вирішенням її, шляхом вибору дії, що слугуватиме розв'язанням проблемної ситуації.

Під рішенням розуміється процес та результат вибору мети, а також засобу її досягнення, що пов'язує пізнання з існуючими альтернативами вирішення, поведінки людини. Прийняття рішень виступає мисленнєвим процесом, що включає попереднє усвідомлення цілі та способу дій, пропрацювання різноманітних варіантів. Під час ухвалення рішень інтегруються знання, інтереси, світогляд людини тощо.

В сучасному психологічному словнику В. Шапара “рішення” трактується як формування розумових операцій, які знижують початкову невизначеність

проблемної ситуації, що вміщає в собі стадії пошуку, прийняття та реалізації [71].

Саме поняття “рішення” можна конкретизувати та розділяти на різновиди залежно від рівня досліджень (системного, функціонального, діяльнісного, чи особистісного), галузі, де розкривається це поняття (розглядають творчі, оперативні, пізнавальні та управлінські рішення), а також залежно від психологічних механізмів (вольове, інтелектуальне, емоційне чи ймовірнісне).

Під прийняттям рішень В. Шапар розумів вольовий акт створення послідовності дій, що приведуть до досягнення мети на основі перетворення початкової інформації в ситуації невизначеності [71]. Обравши певний спосіб дій, децидент надає перевагу вибору однієї альтернатив з-поміж іншими (У. Джеймс, Г. Балл [5]).

Ухвалення рішень є центральним процесом на всіх рівнях переробки інформації та психічної регуляції в модальності цілеспрямованої діяльності. Основними етапами прийняття рішень є формування та пошук альтернатив, вибір та побудова корекційного алгоритму дій. Окрім етапів, процес прийняття рішень має також свою структуру: мета та результат дій, способи досягнення цього результату, критерії перевірки (оцінки) та власне правила вибору (стратегії). Правила вибору можуть формуватися протягом усього життя особистості та вміщувати в себе моральні цінності, соціальні упередження, когнітивні помилки, стереотипи та інше.

Окрім, загальної та когнітивної психології, ухвалення рішень досліджується широко й в інших галузях знань. Трактуювання поняття “прийняття рішень” в цих галузях є різноманітними, та в кожній з них висвітлюється окремий аспект, що характеризує цей процес. На приклад, в соціальній психології розглядають групове прийняття рішень, що відбувається в процесі обговорення та дискусій. Сьогодні прийняття рішень досліджується в розрізі психофізіології, психології керування та лідерства, інженерній психології, теорії ігор та інших галузей знань. [71].

Прийняття рішень стало предметом спеціалізованого вивчення в 40-х роках ХХ століття після видання Дж. Фон Нейманом та О. Morgenштерном праці під назвою «Теорія ігор та економічна поведінка» [100]. В ній були описані найбільш популярні формалізовані моделі поведінки людини в процесі ухвалення рішення. Теоретичні вчення розділились на дві течії: нормативну та описову. Представники першої течії, до якої належали і автори праці, розглядали прийняття рішень за допомогою математичних логарифмів, статистики та фокусували свою роботу на пошуку універсального алгоритму для прийняття оптимальних рішень. Друга течія теоретичних знань ставила перед собою завдання описати реальний процес прийняття рішень шляхом визначення психологічних та соціальних факторів, що породжують помилки раціональності.

Нормативний підхід, або теорія прийняття раціональних рішень, базувалась на моделі абсолютно раціональної особистості. Поведінка такої особи ґрунтувалась на послідовності та максимізації. Тобто, на думку науковців, рішення приймалися з метою як можна вилучити більше користі з цієї альтернативи, і теорія вибору досліджувала цю оптимальну альтернативу. Також важливим критерієм для прийняття оптимального рішення була повнота та достовірність інформації про проблемну ситуацію, тобто існуючі альтернативи разом із їхніми наслідками мають бути відомими та проаналізованими.

В сучасному психологічному словнику В. Шапара “раціональність” трактується як здатність керувати власною поведінкою шляхом міркувань, розумний [71].

Відповідно до праць Л. Лопеса [94], які є актуальними до наших часів, раціональність не співставляється з максимізацією результату. В окремих випадках раціональним буде стратегія уникати катастрофи чи отримання гарантованого мінімуму. Раціональним в залежності від ситуації та цілі людини може слугувати прийняття рішення, більш корисного для його родини чи його друзів. Часто, люди приймають рішення з урахуванням не лише власних потреб та бажань, а також враховуючи те, як ці рішення вплинуть на життя інших людей.

Модель ретроспективної раціональності свідчить про те, що людина може надавати сенс своїм доволі хаотичним діям після вчинення акту та раціоналізувати свою поведінку. Тому раціональність не завжди може виступати методом цілепокладання чи прийняття рішення.

Ми в своєму дослідження з огляду на наведені трактування, під “раціональністю” будемо розуміти те, що адекватне у конкретній ситуації, що є розумним та не шкодить життю чи добробуту людини [21].

Згідно з Г. Віткіним полезалежність є раннім недиференційованим режимом адаптації до світу, що проявляється у низькій здатності орієнтуватись на власні відчуття та потребою у зовнішніх підтримуючих факторах, тоді як полenezалежність більш диференційований режим (більш відділений від зовнішніх чинників та має низьку потребу у підтримуючих чи направляючих чинниках) [24].

Нормативна теорія не ставила під питання чи раціональною є альтернатива, адже децидента розглядали повністю раціональним суб’єктом, індивідуальні та соціальні якості не брались до уваги та ігнорувались. Все ж не дивлячись на прагматичність нормативного підходу, в ньому була частина не реальності, до прикладу, конкретизація умов зовнішнього середовища, де ймовірність ризику надавалась у вигляді суб’єктивної оцінки особистості. Також сама теорія корисності Дж. фон Неймана та О. Моргенштерна вміщувала в собі суб’єктивну оцінку наслідків, що не враховувалось у нормативному підході і наступні дослідження теорії корисності відбувались у дескриптивному підході.

Дескриптивний підхід виник паралельно з нормативним, та відкривав протилежні положення процесу прийняття рішень. Найперше з фундаментальних положень дескриптивної теорії, це суб’єктивний образ задачі прийняття рішень. Здатність спрощувати ситуацію за допомогою суб’єктивної оцінки, що вважається “суб’єктивною раціональністю”. Інше положення дескриптивної теорії полягає в зв’язку з процесом оцінки наслідків рішення.

Модель реального процесу оцінки наслідків представлена в «теорії перспектив» А. Тверські та Д. Канеманом [91]. Теорія демонструє оцінки людей власних втрат та надходжень, при цьому втрати оцінюються як більш значимі незалежно від розміру надходжень. З цього науковці зробили висновок про те, що оцінка наслідків великою мірою залежить від формулювання проблеми.

Також дескриптивна теорія розглядає процес прогнозування умов, що обумовлюють наслідки альтернатив. Модель раціонального індивіда припускає, що людина буде оцінювати ймовірність гіпотез за допомогою аксіомної теорії ймовірності. Але під час прогнозування частіше використовуються евристичні правила, наприклад, принцип психологічної доступності, репрезентативності чи вирівнювання ймовірностей. Евристика доступності, за А. Тверські та Д. Канеман, які досліджували евристичні стратегії прийняття рішень, розуміється як інтуїтивний процес, в якому людина, ухвалює рішення, оцінює ймовірності подій за частотою їх відтворюваності в її житті.

Евристикою репрезентативності люди керуються коли оцінюють ймовірність більш деталізовано, ніж було наведено в умові. Додаткова інформація створює помилкові судження. Принцип вирівнювання ймовірностей полягає в тому, що люди переоцінюють ймовірність малоймовірних подій та недооцінюють більш ймовірні подій.

У вивченні процесу прийняття рішень також вагомий внесок здійснив вітчизняний психолог Г.С. Костюк [50]. Науковець детально вивчав природу вольової регуляції в когнітивних процесах та виокремив етапи й фази перебігу прийняття рішень за участі вольових зусиль. Першим етапом за теорією науковця, виступає постановки мети, що ґрунтується на початкових бажаннях, цілі, мотиві. У випадку, коли в людини активізуються два і більше бажання вмикається друга фаза, яка описує вольове прийняття рішень (активна робота мислення та вольові зусилля під час вибору альтернатив). Боротьба мотивів, в результаті, завершується ухваленням рішення, що робить мету більш свідомою. На наступному етапі вольові зусилля проявляються у виконанні запланованих

дій. Етапи, які представлені вище дозволяють детальніше та більш об'єктивно аналізувати процес ухвалення рішень студентами.

В. Кушнір досліджуючи ухвалення рішень в педагогіці, шляхом системного аналізу висунув умовивід про процес прийняття рішень як один з видів діяльності особистості [33]. На думку науковця, ухвалення рішень є процесом мислення, що включає в себе вибір, ранжування альтернатив та класифікацію можливостей та може протікати нелінійно, багаторівнево, неоднорідно.

Саме неоднорідність процесу дозволяє виділити найбільш значимі аспекти процесу ухвалення рішень. В. Кушнір також надавав прийняттю рішень характеристику нерозділеності структурних елементів мислення. Аргументує цю думку науковець тим, що в процесі здійснення вибору особа часто повертається до попереднього досвіду, здійснює повторний аналіз однієї і тієї ж інформації, повертається до попередніх етапів прийняття рішень, намагається співвідносити свої знання з існуючою ситуацією, таку властивість мислення називають дифузністю. Проте, нам видається розуміння процесу прийняття рішень лише як функцію інтелекту, певною мірою обмеженим.

Досліджуючи психологічні особливості прийняття рішень, важливо зазначити, що в низці наукових праць розкривається даний процес у певних прикладних галузях, наприклад, фінансова справа, операторська праця, управлінська діяльність та інші. Найбільш дослідженою проблематика ухвалення рішень є в управлінській сфері діяльності. В процесі вивчення цієї тематики було виділено прийняття рішень основним аспектом теорії управління не залежно від організації.

Започаткували дослідження проблематики ухвалення управлінських рішень американські науковці Дж. фон Нейман та О. Моргенштерн. Вони запропонували власну теорію математичних ігор та продемонстрували прямий зв'язок здібності до ігрової діяльності та вміння ухвалювати рішення [100].

Г. Саймон у своїх працях теж ототожнював прийняття рішень з управлінням, стверджуючи, що в прийнятті рішень теж є контроль результатів і

наслідків [56]. На думку науковця, важливими факторами, що здійснюють вплив на ухвалення рішень є невизначеність та ризик, а вони супроводжують особистість від народження до смерті. Сучасне суспільство вважається «суспільством ризику», оскільки невизначеність та ризик не стають меншими, а навпаки - зростають. В умовах невизначеності та ризику людина бажає володіти раціональною основою для ухвалення правильних рішень, що дозволить порівнювати різні варіанти розвитку подій та обрати той, що найбільш відповідає цілям, цінностям та моралі особистості.

Г. Саймон розглядав рішення у нормативній моделі прийняття рішень (або теорії очікуваної корисності), у дослідженні яких висунув висновок, що децидент завжди робить вибір, щоб «максимізувати очікувану користь». Тобто, вибір має особистісне значення для кожного. Увага зафіксована на задоволенні актуальних потреб особистості, а не на ідеальності, чи оптимальності рішення. Проте, важливість корисності зменшується, якщо ухвалення рішень відбуваються в інших галузях та сферах життя, адже людські емоції та почуття теж є значимими чинниками ухвалення рішень особистістю та безпосередньо пов'язані з когнітивною діяльністю людини.

Нейробіолог А. Дамасіо підтвердив зв'язок між емоційною сферою та когнітивними процесами шляхом проведення досліджень пошкоджень лобної частини мозку людини. За висновками його праць, особа фізіологічно не буде здатна ухвалювати рішення, якщо пошкоджені частки мозку, які відповідають за емоційну реакцію та її контроль [18]. Таким чином, емоційна сфера є критично важливою в процесі прийняття рішень. Ю. Роттенстреч та К. Сі у своїй науковій діяльності вивчали вплив емоційної значущості на активність думок [84]. За результатами досліджень науковців, було визначено, що особа меншою мірою здатна прогнозувати ймовірності наслідків вибору при оцінці шансів отримання емоційно значимих результатів, ніж, коли результат виражатиметься в грошовому еквіваленті. Тобто, емоційний стан здатен впливати на здатність приймати раціональні рішення. Таким станом може виступати, наприклад, азарт,

вплив якого описав М. Кочаровський [30]. Азартом вважають надмірний інтерес до чогось та сильне бажання продовжувати. Гостроти відчуттям азарту надає ризик та певна невизначеність. В англійських джерелах поняття “азарт” не використовується, натомість це явище позначають станами збудження та залежністю. За цими станами розділяють і види азарту: ресурсний (що характеризується збудженням та вважається конструктивним – творчий пошук, креативні вирішення) та руйнівний (під яким розуміється залежність, деструктивність – втрата самоконтролю, необдуманість, нерациональність). Отже, емоційний стан може мати як позитивні, так і негативні впливи на когнітивні процеси людини, враховуючи і прийняття рішень. М. Кочаровський запевняє, що маючи навички самоконтролю, самодисципліни та об’єктивну зацікавленість, емоційними станами можна керувати та корегувати їхні наслідки.

Л. Фестінгер у теорії «соціального порівняння» стверджував, що люди приймають рішення, зважаючи на авторитетів, з якими себе порівнюють. Враховуючи те, що людина постійно перебуває в соціумі, де існує чимало правил, упереджень, стереотипів, її рішення будуть теж стереотипними та не завжди відповідатимуть критерію «раціональності» [84].

Вплив когнітивних упереджень на оцінку наслідків прийнятих рішень досліджували також К. Аччіаріні, Ф. Брунетта та П. Боккарделлі [79]. На думку науковців, упередження мають свої недоліки та перевагами, однією з переваг є економія часу в процесі трансформації інформації та прийнятті рішення. А недоліком може стати недостатній аналіз альтернатив, на фоні стійких уявлень про проблему тоді, коли в даному випадку вона може бути іншою. Окрім, когнітивних упереджень на оцінку наслідків можуть впливати різні когнітивні помилки, наприклад, ілюзія знання, ілюзія контролю, ефект ореолу, ефект якоря та інші.

Соціум, в якому перебуває децидент також може впливати на ухвалення рішення, зокрема статус та положення в соціумі. Е. де Брейн у своїй роботі описував як впливає бідність на прийняття рішень. Результати його досліджень

продемонстрували, що бідність змушує концентрувати на цьому увагу особистості, та не дає можливості мислити, діяти, ігноруючи цей соціальний аспект. Таким чином, особистість, що відчуває тиск власної бідності, прийматиме рішення, з розрахунком на свій фінансовий стан, що не дозволить, навіть, мисленнєво вийти з цього кола: думки про бідність - дії, що породжують бідність (які в свою чергу не дозволяють з неї вийти – уникнення ризику, відкладання коштів та рішень, підписання дрібних угод та інше) [83].

Досліджуючи прийняття рішень в педагогічній діяльності В. Чернобровкін [70]. розподілив процес прийняття рішень на три рівні: причинної детермінації, поведінковий та діяльнісний. Аналізуючи різні форми детермінації (причинну, цільову та ціннісну) науковець висував вчення про ієрархічну будову механізмів психіки, за допомогою яких здійснюється процес ухвалення рішень у проблемних випадках чи задачах. За поглядами В. Чернобровкіна, прийняття рішень є поєднанням самоорганізації та саморегуляції децидента, а також є свідомим цілепокладанням.

Прийняття рішень як елементи внутрішнього контролю та саморегуляції описував Е. Балашов, науковець вважав ухвалення рішень одним з елементів планування власної діяльності, що дозволяє розподіляти час, зусилля та ресурси [4].

В розрізі життєвого часу та віку людини за психологічними показниками проблематику ухвалення рішень досліджувала Т. Титаренко [64]. На думку науковиці, особистісні уявлення про минуле, теперішнє та майбутнє людини сприймаються одночасно та формують цілісне зображення життя особистості, що визначає її поведінку та вибори. Усвідомлення ж часоплинності власного життя стимулює, на думку Т. Титаренко, пошуки конструктивних рішень щодо вирішення проблеми.

1.4. Теоретичний аналіз стратегій прийняття рішень

Як вже згадувалось раніше, під час прийняття реальних рішень людина не діє відповідно до теорії раціональних рішень. У відкритих ситуаціях, неможливо прорахувати наслідки рішення, адже відсутні перелік можливих альтернатив, тому принцип максимізації (за нормативним підходом) тут не діє. Натомість, приймаючи рішення в реальних умовах (кризових, стресових, спокійних, мирних) децидент може використовувати власні стратегії, які можна назвати планами дій та алгоритмами.

В. Чернобровкін виділяє декілька основних стратегій, що використовуються для прийняття рішень [70]: пасивна стратегія, активно-ригідна, активно-пасивна та змішана стратегія. Пасивна стратегія характеризується надлишком обережності та соціальною «непомітністю» - причинами можуть бути внутрішні (байдужість, зневіра в собі) та зовнішні (відсутність зовнішньої мотивації, вплив оточення тощо) чинники.

Активно-ригідна стратегія проявляється в одночасному прояві активних та ригідних ознак особистості. Активністю вважається здійснення суспільно значимих перетворень, вчинків, що може вилитись у творчості чи спілкуванні. Ригідність в психології сприймається як складність зміни, перебудови існуючих моделей до нових умов чи середовища. В наукових працях описуються афективна ригідність (застрявання на емоційних переживаннях), мотиваційна ригідність (труднощі перебудови системи мотивів), когнітивна (труднощі зміни сприйняття та уявлень у ситуаціях, що змінюється). Інтегральною характеристикою активності та ригідності можуть слугувати принциповість, прагнення до першості, демонстративна самопрезентація, стійка життєва позиція, єдність слова та діла і т.д. Люди, які використовують цю стратегію, зазвичай мають високі вимоги до себе та інших.

У людей, які використовують активно-пластичну стратегію помітна адекватність цілей та шляхів їхнього досягнення, компромісність, поєднання пристосованості та активного самопрояву. До змішаної стратегії відносять

стратегічні дії, що не мають вираженого домінування та можуть змінюватись залежно від ситуації.

Основним поділом на стратегії прийняття рішень є алгоритмічні (за Дж. фон Нейманом та О. Моргенштерном) та евристичні (за Д. Канеманом та А. Тверські [89]). Алгоритмічні стратегії використовуються у ситуаціях коли існує ймовірність проаналізувати наслідки усіх альтернатив та створити алгоритм дій, послідовність прийняття рішення в конкретних ситуаціях.

В ситуації невизначеності використання алгоритмічних стратегій є не доречним, адже децидент не має можливості проаналізувати наслідки альтернатив. В той час як евристичні стратегії ухвалення рішень – система правил, які є нечіткими та не завжди допомагають вирішити проблеми, слугують допоміжними у ситуації з обмеженою інформацією, адже їх виконання залежить більшою мірою від внутрішніх відчуттів суб'єкта. Г. Севідж досліджував раціональність евристичних рішень за допомогою очікуваної корисності. В результаті було визначено, що людина приймає не завжди раціональні та правильні рішення, а більшою мірою обирає суб'єктивно хороші альтернативи для себе самої (ті, в яких є користі) [90].

У ситуаціях з обмеженою інформацією (невизначеністю) також виділяють аналітичні стратегії. Їх досліджували І. Гевко, В. Василенко, Л. Орбан-Лембрик, О. Мельник та інші науковці, аналітичні стратегії, характеризуються аналізом альтернатив з їхніми наслідками, використання особистісного досвіду, потребують глибокого аналізу та тривалих розмірковувань [10].). До аналітичних стратегій відносять також оперуванням аналітичним мисленням, критичним мисленням, бажання прогнозувати наслідки альтернатив та створення додаткових шляхів вирішення проблем, що утворяться в наслідок здійсненого вибору. Аналітичні стратегії вважають найбільш раціональними, адже використовуючи їх, децидент одразу має кілька планів дій.

Науковці знаходять відмінності у типах раціональності. Виділяють дійсну (існує достовірна інформація про проблематику), методологічну (присутні хибні, не

правдиві, неоднозначні дані) та суб'єктивну (відсутня інформація, присутні судження про проблематику) раціональність [32].

Окрім стратегій, розрізняють також самі рішення: інтуїтивні (без фактичного підтвердження, ґрунтується лише на власних відчуттях; на основі суб'єктивних суджень (досвід, «здоровий глузд»); раціональні рішення (аналіз наслідків, логічні роздуми) [31]. Останні рішення найчастіше приймаються в ситуації великої кількості невідповідностей, нестандартних проблем.

Стратегії теорії раціональних рішень можна використовувати в сфері управлінських та фінансових рішень, коли існує лише дві альтернативи та перспективи їхнього розвитку можна легко проаналізувати. Стратегії вибору у відкритих задачах описані в теорії задоволеності Г. Саймона, в якій ідея обмеженості раціональності застосовується в ситуації вибору. Людина не може не лише раціонально аналізувати структурні елементи задачі, оцінювати ймовірності, але й здійснювати вибір, адже альтернативи для вибору створює вона сама [80]. Також за допомогою теорії задоволеності можна прослідкувати вимоги (бажання, привабливі перспективи) в процесі вибору. В першу чергу, дана теорія демонструє стандарт, на який орієнтується децидент, а також визначає процес подальшого пошуку альтернативних рішень. Як наслідок, особистість приймає не раціональне, а «хороше» рішення.

Ще однією причинною прийняття не ірраціонального рішення може слугувати асиметрія інформації. Коли людина, яка надає чи продає власні послуги володіє більшою інформацією про цю послугу, а клієнт меншою. Така нерівність у володінні інформацією може викликати у клієнта стан невизначеності та сприйматиметься як ризикова угода.

Ефективність інтуїтивних рішень вважається кращою, якщо вони адекватно відповідають структурі середовища, а аналітичні рішення в таких умовах, вважаються нераціональними [82].

Залежно від галузі знань розуміння стратегій прийняття рішень також різнилось, включно як і трактування раціональності, тому, щоб охопити увесь спектр різновидів стратегій прийняття рішень, варто підходити комплексно та багато профільно.

Висновки до розділу 1

У першому розділі було здійснено теоретичний аналіз процес прийняття рішень у розрізі філософсько-психологічних, вікових та анатомо-фізіологічних передумов. Ухвалення рішень розглядали через призму волюнтаризму (воля як вища ступінь моральності) та фаталізму (доля як джерело випадковостей та вибору). Також висвітлюється питання свободи вибору, відповідальності за здійснене рішення та сили наміру людини (Р. Мей, Ш. Бюлер, І. Ялом та Л. Шопенгауер). Теоретично проаналізовано зв'язок між процесом прийняття рішень та особистісною ідентифікацією студентів, а також формуванням Я-концепції, що безпосередньо впливає на модель поведінки та здійснення вибору. За Л. Кольбергом та Ж. Піаже, студенти здатні свідомо керувати власними діями, висувати критерії та оцінювати наслідки своїх дій, що надає процесу ухвалення рішень в їхньому віці більш свідомого характеру. Виокремлено основні проблеми прийняття рішень у студентському віці - нестабільна самооцінка, особистісна тривожність, нерішучість, недовіра до інших та недооцінювання власних можливостей на противагу переоцінки можливостей інших людей. Також визначено процес ухвалення рішень у когнітивному підході.

Виділено трактування поняттю «вибір» - надання прихильності одній з існуючих альтернатив, відкидаючи при цьому інші. «Процес прийняття рішень» ми розглядаємо як свідомий складний когнітивний процес, в якому задіяно декілька психічних процесів (пам'ять, мислення, уява та інші), що передбачає попереднє чітке усвідомлення мети, структурування проблемної ситуації, опрацювання різних можливостей вибору найкращої альтернативи та використання певних методів для досягнення поставлених цілей.

Виявлено основні етапи ухвалення рішень: визначення проблеми (проблемної ситуації); встановлення мети, цілі; пошук та формування альтернатив рішення; вибір однієї альтернативи та її реалізація; реалізація рішення та перегляд, оцінка результатів вибору.

Теоретично проаналізовано та виокремлено основні стратегії прийняття рішень, а саме: алгоритмічні, евристичні, аналітичні, пасивні активно-ригідні,

активно-пасивні та змішані. Окрім стратегій, виділено ще окремі види рішень (раціональні, ірраціональні та інтуїтивні).

РОЗДІЛ II

ПЕРЕДУМОВИ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СТРАТЕГІЙ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ СТУДЕНТАМИ В СИТУАЦІЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

2.1. Проблема невизначеності в психології та її вплив на самопочуття й поведінку людини

Проблематику невизначеності в психології досліджувало чимало науковців (Д. Канеман, Р. Каламаж, А. Дорожкін, Н. Талеб, R. Norton та інші.) Кожен вчений трактував поняття “невизначеності” по різному за допомогою подібних понять: невідомість, непередбачуваність, проблемну ситуацію, випадковість та іншими. Перші вчення про невизначеність були знайдені у Платонівських трактатах. На його думку, під “невизначеністю” варто розуміти мінливість, не бездоганність та хаотичність сучасного матеріального світу [81]. Аристотель згадував про розуміння випадкового та ймовірного, можливого. За його поглядами, невизначеність полягає саме у випадковості. Г. Гегель вважав, що відсутність чітких кордонів буття і є невизначеністю [96].

У XIX столітті поняття “невизначеності” розкривалось в технічних галузях науки таких як механіка, фізика, інженерія та інші. Інтерес до цього терміну загострився разом із потребою прогнозувати та передбачати наслідки подій. Найповніше вивчення невизначеності відбулось у фізиці В. Хайзенбергом, який досліджував кванти та назвав неможливість прогнозувати траєкторії їхнього руху «принципом невизначеності» [96]. Теорія, що будувалась на дослідженні квантів, які складають основу побудови нашого світу, спричинила зміну філософських поглядів на будову та закони існування нашого світу.

З розвитком сучасних інформаційно - технологічних структур, а також теорією інформації, осмислення поняття невизначеність почало змінюватись та набувати нових значень. В різних галузях знань “невизначеність” трактують по-різному, хоча в англійській мові для позначення “невизначеності” використовується термін “uncertainty”, під яким розуміється ситуація, яка

пов'язана з недосконалою або невідомою частково інформацією. Також під невизначеністю розуміють не чітку, суперечливу інформацію [11], нову чи складну для сприйняття ситуацію, повну відсутність інформації, чи перенавантаження інформацією.

Ситуацією невизначеності визначають стан із обмеженими відомостями про проблематику, що часто є мінливим та не дозволяє прогнозувати майбутні події разом з їхніми наслідками. Категорія невизначеності вміщує в собі як негативні, так і позитивні аспекти, якщо негативні обмежують людські горизонти (не можливість прогнозувати, будувати плани на майбутнє, неможливість контролювати ситуацію, інколи і власне життя), проте ситуація невизначеності також надає множину можливостей (випробувати власні сили поза зоною комфорту, навчитись чому новому та інше). Через подібне трактування позитивних та негативних якостей ситуації невизначеності, її часто ототожнюють із проблемною ситуацією. Яскравою ознакою, що поєднує їх є перешкоджання руху людині на її життєвому шляху, чим її провокується її розвиток.

Принцип невизначеності, став фундаментальним у технічних галузях і сьогодні інформаційна невизначеність постає предметом досліджень інженерної психології та має назву «інформаційна ентропія» [74]. К. Шеннон ентропією визначав саме міру невизначеності, що дозволяє прорахувати ймовірності альтернатив. Суть теорії полягає в тому, що чим більша ймовірність альтернативи, тим менша ентропія. Максимальною інформаційна ентропія буде при рівній ймовірності альтернатив (50/50).

Досліджуючи невизначеність важливо розуміти, що ми в конкретному випадку розглядаємо вибірку підліткового та юнацького віку, які мають свої особливості сприйняття стресових ситуацій. В силу розвитку самосвідомості та самоконтролю, студенти часто можуть критикувати не прийнятну поведінку оточуючих, але не помічати цієї ж поведінки за собою. Окрім того, досвід студентів ще малий, і в переважній більшості випадків особа діє, а вже потім осмислює та аналізує. Для підліткового та юнацького віку характерним є

особистісний максималізм (чорно-біле мислення), що в ситуації невизначеності може проявитись як тривалий процес обмірковування альтернативи з негативними наслідками, чи альтернативи з позитивними. Стрес, що викликаний станом невизначеності у студентському віці може сприйматись досить гостро в силу, психологічної чутливості до зовнішніх факторів, не стійкої самооцінки та не сформованої ще моделі виходу зі стресових станів [7].

Причини виникнення невизначеності можуть бути як зовнішніми, так і внутрішніми. До зовнішніх причин можемо віднести подання інформації, що описує ситуацію чи задачу. В умовах війни це може бути неправдива, надлишкова, не повна, або викривлена інформація. М. Stănescu у своїй праці описувала стан невизначеності через масштабну інформаційну війну [98].

Внутрішні причини можна пов'язати із суб'єктом (децидентом): інтерпретація, суб'єктивна оцінка, вміння, розуміння, знання щодо задачі, досвід та інше. Таким чином, можемо виділити суб'єктивну та об'єктивну невизначеність. Умови війни доцільно оцінювати як об'єктивні причини, а те, як людина ставиться до цих умов – суб'єктивні [63].

Проблему прийняття рішень в умовах невизначеності досліджував Ю.Кондратенко, який вважав прийняття та реалізацію рішень цілеспрямованою діяльністю особистості. Науковець виділяв кілька підходів до дослідження ухвалення рішень в умовах невизначеності. Одним з них є когнітивно-психологічний підхід, що ґрунтується на дослідженні механізмів обробки інформації індивідом, в залежності від індивідуальних особливостей людського мозку [26]. Основним конструктом в ухваленні рішень науковець вбачав прогнозування результатів. Ю. Кондратенко виділяв песимістичну, нейтральну та оптимістичну точку зору на прогнози та вважав, найгіршим перебігом відсутність двох точок зору.

Однією з успішних умов діяльності в умовах невизначеності є толерантність до невизначеності. Т. Адорно трактував під толерантністю до невизначеності здатність долати труднощі непередбачуваного сучасного навколишнього світу. Також толерантність до невизначеності досліджували Е. Френкль – Брунсвіка, С.

Баднера, І. Томаржевська, П. Лушин та інші [49]. Толерантність до невизначеності знижує рівень як ситуативної, так і особистісної тривожності, що в свою чергу породжена станом невизначеності та відсутністю чіткого розуміння ситуації.

Досліджуючи процес ухвалення рішень в умовах невизначеності Д. Канеман описав дві системи, що слугують механізмом прийняття рішень, а саме створенням та реалізацією рішень. Система 1 включає швидкі, автоматичні, емоційно забарвлені, майже не контрольовані операції, що подають вирішення конкретним задачам чи ситуаціям. На противагу Системі 1, робота Системи 2 полягає в аналізі, переоцінці наданих альтернатив, послідовному та контрольованому перегляду проблеми. В сучасних дослідженнях більша увага приділяється Системі 1, що дозволяє здійснювати швидкий вибір та ухвалювали рішення без надмірних зусиль. Д. Канеман та А. Тверські запропонували поняття евристик, якими позначаються процедури спрощеного аналізу та ухвалення рішень. Різновиди евристик ми вже оглядали вище (Кочаровський, М. (2022) [30].

В розрізі психології прийняття рішень, які досліджував В. Серкін, невизначеність розуміється як відсутність чіткої інформації про існуючі альтернативи та їх наслідки [44].

Окрім стану невизначеності, в умовах війни на особистість впливає ще низка зовнішніх факторів, що швидко інтеріоризуються у внутрішні. Одним з таких факторів є ризик, який завжди присутній та криється в ймовірності прийняти неправильне рішення, або не можливості прорахувати наслідки конкретного рішення [13]. Готовність до ризику у психологічній літературі розглядають по-різному: як прагнення до гострих відчуттів (Г. Айзенк), як властивість особистісної саморегуляції, як хоробрість і т.д. Щоб краще розібрати поняття “готовність до ризику”, варто спершу ознайомитись зі схильністю до ризику, що розглядається як особистісна характеристика особи, що пов’язана з імпульсивністю, бажанням домінувати, потягом до незалежності та прагненням

до успіху. З попереднього визначення можемо сказати, що готовність до ризику – це особистісна здатність людини проявлятися та діяти самостійно, незалежно в ситуації із фактором ризику так, наче, ризик вважається припустимим.

Ситуацію невизначеності А. Мініч у своїй роботі охарактеризував як неповноту інформації, або повну її відсутність [39]. Також філософ одним з шляхів вирішення ситуації невизначеності визначає звернення до молитви. Науковець відмічає, що це є найбільш економічно вигідним варіантом дії. В сьогоденнішніх реаліях українці також проявили більшу прихильність до Бога, тривоги та страхи проговорюються у діалозі з Богом. А. Мініч також в ситуацію невизначеності включав присутність ризику – можливості не отримати бажаний результат. В житті людина часто приймає рішення йдучи на ризик (за відсутності можливості прогнозувати події), тому молитва, а також медитація здатні зменшити внутрішнє напруження та обрати альтернативу. Адже в процесі ухвалення рішень особа здійснює вибір і часто потребує поради чи підтримки зі сторони.

Варто зазначити, що сильнішу напругу від переживання невизначеності в умовах війни, здатні викликати об'єктивні та суб'єктивні ризики в силу незнання. Сьогоднішні покоління не мали досвіду життя в умовах війни, а тому керуються упередженнями чи настановами старших поколінь. Відмітимо також, що відповідальність за ухвалені рішення на разі значно вища, ніж зазвичай. Розмірковуючи на більш глобальному рівні, на рівні нації, кожен сьогодні приймає рішення, що безпосередньо пише історію України. Кількість населення залежить від того, скільки громадян повернеться з-за кордону, патріархат в Україні залежатиме від того, які укази будуть прийняті керівництвом та інші «країнотворчі» рішення. Сьогодні українці несуть відповідальність не лише за індивідуальні рішення, але й соціально-важливі на рівні нації, культури, народу. І вага цих рішень непідйомна, відповідно, громадяни відчують сильну напругу, боротьбу, стрес та протистояння.

Війна сьогодні створила для громадян України складні умови, з одразу декількома особистісними невизначеностями: невизначеність щодо возз'єднання сім'ї, повернення на постійне місце проживання, цілісності житла, бізнесу чи роботи та інші, які накопичуються та “забирають всю життєздатну енергію людини”.

В сьогоднішніх умовах, в період війни та постійного напруження частим проявом став перфекціонізм та «синдром відкладеного життя» як спосіб боротьби з невизначеністю. М. Холендер перфекціонізм розглядав як прагнення до абсолютної досконалості, що включало б аналіз усіх можливих наслідків [27]. Перфекціонізм досліджувала також К. Хорні та розкривала особливості базової тривоги через призму перфекціонізму та «ідеальний образ Я». Бажання досягти ідеальності у певній діяльності, як наслідок надмірного хвилювання та відкладання на потім може завершитись прийняттям рішень в останній момент, коли час на аналіз та обмірковування обмежений, і ймовірно, що децидент залишиться не задоволений обраним варіантом.

Процес відкладання, а точніше завмирання також був описаний у психологічній літературі та має назву «синдром відкладеного життя». В. Серкін [97] досліджуючи мешканців північних регіонів Європи зазначив, що люди, наче, «перечікують не сприятливі умови та чекають на сонячну погоду». Жителі тих районів жили ідеями про переїзди та про те, як вони будуть розвиватись на новому місці, але паралельно вони не проживали те, життя, яке мали на конкретний період. Люди не будували будинки (плекали план про новий в новому місті), не змінювали роботу («ще трохи тай взагалі буду в іншому місці»), не створювали сім'ї, в надії, що десь «там» ще зустрінуть свою долю - проживали «чорновик» власного життя. Викликають інтерес причини, які зупиняли людей, не дозволяли чи заважали їм все ж переїхати. Можемо припустити, що цими причинами міг бути страх починати з нового, страх невизначеності, не бажання нічого змінювати та інші.

2.2. Роль особистісних чинників у прийнятті рішень

Оптимальне рішення, на думку Г. Саймона, не можливо прийняти за обмеженості часу для аналізу усіх альтернатив та інформації, тому науковець надає перевагу та наголошує на важливості особистісних факторів в процесі прийняття рішень [52]. Дослідник відзначав важливість логіки, інтуїції, соціальних установок та емоцій у процесі ухвалення рішень.

Ще вітчизняний психолог М. Я. Грот [16] під час дослідження процесу прийняття рішень ввів поняття «психічного оберту», яке описує вплив зовнішніх рухів, дій на внутрішній світ особистості, що в результаті обумовлює вплив цієї ж особистості на зовнішній світ. Таким чином, в процесі ухвалення рішень беруть участь афективна частина особистості, інтелектуальні здібності та вольові зусилля.

Подібні погляди розкривав у своїх роботах О. К. Тихомиров [62]. На думку науковця, важливо враховувати в процесі ухвалення рішень мотивацію особистості, інтуїцію, особисті судження, рівень домагань тощо. Прийняття рішень відбувається шляхом формування стратегій: спершу пошук смислових зв'язків, а потім цілеспрямована обробка інформації. Отже, прийняття рішень розглядається, в першу чергу, як процес інтелектуальної діяльності особистості, який здійснюється завдяки обробці та інтерпретації можливих альтернатив та формуванню послідовного алгоритму дій. В той же час, людська активність не обмежується лише інтелектуальною діяльністю, слід також брати до уваги ціннісні орієнтації, мотивації, інтуїцію децидента.

Як вже згадувалось раніше, під інтуїтивним рішенням розуміють рішення, що базується на власних відчуттях та не має достовірної впевненості у правильності прийнятого рішення до моменту завершення події [26]. Відсутність альтернатив забирає можливість прорахувати наслідки логічним мисленням, тому план дій будується на інтуїції.

Е. Дейн та Г. Пратта інтуїцію визначають емоційно зарядженими судженнями, що виникають завдяки швидким, несвідомим та цілісним

асоціаціям [82]. Дане визначення надає інтуїтивним рішенням перевагу над аналітичними, а саме швидкість ухвалення. Науковці також стверджують, що інтуїція та аналіз виступають двома різними та незалежними конструктами, що дозволяє розглядати інтуїцію окремою здатністю зі своїми перевагами та недоліками.

Г. Саймон вважає інтуїцію підсвідомою обробкою інформації, що пов'язана з розпізнаванням образів та шаблонів [88]. Основою для подібного розуміння інтуїції є життєвий досвід особистості, що приймає рішення. Вже знайомі раніше шаблони, алгоритми виникають у ситуації вибору та одразу пропонують рішення. Г. Саймон не розділяє інтуїцію та аналіз та вважає, що початковий аналіз став основою для розвитку інтуїції.

Особистісний досвід людини також здійснює чималий вплив на процес прийняття рішень. Ю. Бохонкова у своїй праці описувала випереджальну стратегію поведінки, яка ґрунтується на минулому досвіді, чи подібних ситуаціях з минулого [8]. Психічне збудження, яке відбувається у знайомих умовах одразу створює у суб'єкта стан готовності діяти.

Аналізуючи різнотиповість прийняття рішень окремими людьми, варто звернути увагу на когнітивно-стильові особливості особистості. В контексті вивчення індивідуальних відмінностей між людьми на різних етапах обробки інформації, сприйняття чи аналізу, використовують саме поняття “когнітивний стиль”, що залежно від галузі досліджень видозмінюється (особистісний стиль, стиль прийняття рішень тощо.). Деякі науковці вважають, що когнітивні стилі, які розкриваються відповідно під соціальними, освітніми та професійними вимогами, можуть слугувати кращими передумовами для індивідуального успіху в певних ситуаціях, ніж загальний інтелект чи зовнішні ситуативні чинники [57].

Когнітивні стилі, зокрема розуміють процесуальними чи формально динамічними характеристики інтелектуальної діяльності особистості, не прив'язані до результативних аспектів інтелекту. У своїй праці Р. Каламаж описувала когнітивний стиль як індивідуально-психологічну особливість

пізнавальних процесів психіки, що проявляються у індивідуально-специфічних структурах оперування інформацією [23]. Найпоширенішим у науковій літературі є дослідження полезалежності / полenezалежності. Цей когнітивний стиль основним чином впливає на процеси сприйняття, обробки та відтворення інформації людиною. В контексті прийняття рішень під інформацією розуміється опис альтернатив, пошук та формулювання варіантів вирішення ситуації. Когнітивний стиль, що безпосередньо впливає на процес ухвалення рішень, це рефлексивність / імпульсивність, що досліджувався Дж. Каганом, С. Мессером та іншими [99]. Під імпульсивністю науковці розуміють швидкий темп прийняття рішень, тоді як під рефлексивністю повільний темп. Швидкість темпу у першому типі вища за рахунок зменшення тривалості етапу аналізу, або взагалі його відсутність, а в рефлексивному типі – етап аналізу займає надміру багато часу. Окрім прийняття рішень когнітивно-стильові особливості впливають і на інші сфери життя особистості. На приклад, С. Максименко та І. Пасічник описували, що варто дослідити особливості зав'язків між когнітивними стилями та навчальною діяльністю, з метою зробити навчання більш індивідуалізованим в перспективі [56].

В. Роменець під прийняттям рішень розглядає принцип реалізації особистісного вчинку [54]. На думку вченого основною діяльністю особистості є самовизначення, а механізмом, що спонукає до цього є мотивація. Мотиваційний аспект допомагає подолати сумніви та ухвалити рішення певним чином, тобто, прийняття рішень слугує шляхом до самоствердження особистості та самовизначеності, а саме рішення є наближенням до бажаної мети, незадоволеної потреби.

До особистісних факторів, що впливають на прийняття рішень О. Санніков відносить також далекоглядність – передбачливість, прогнозування, прозорливість [57]. Це поняття близьке за змістом до раціональності, адже теж включає здатність враховувати успіхи та невдачі від зовнішніх та внутрішніх факторів в процесі вибору. Далекоеглядність досліджували в контекстрі

соціального інтелекту Е. Торндайк [58]. Результати досліджень показали, що особи з високим рівнем соціального інтелекту мають високу обережність (низький рівень імпульсивності), рефлексивність та догматичність мислення. Тобто емоційний інтелект, відповідно, також має вплив на прийняття рішень особистістю.

2.3. Обґрунтування методів емпіричного дослідження стратегії прийняття рішень студентами в ситуації невизначеності

Одним із завдань нашого дослідження було здійснити емпіричне дослідження вибору стратегій студентами в умовах невизначеності. Емпіричне дослідження проводилось онлайн за допомогою структурованого інтерв'ю, методики «Розмірковування вголос» із спеціально розробленими авторськими ситуативними задачами «Кейс-опитування», користуючись платформою Google Meet. Група досліджуваних складала 40 студентів (n=40). У вибірку не входили такі спеціальності як «Початкова освіта» та «Психологія», такий відбір був здійснений з метою уникнення впливу тестової досвідченості, що могла негативно відзначитись на загальних результатах дослідження.

Застосування якісних методів дослідження ми аргументуємо тим, що процес прийняття рішень в психологічних наукових напрацюваннях досліджувався та вивчався саме за допомогою кількісних методів та статистичного аналізу, що дозволяє знайти вільну нішу для якісного дослідження з описовою статистикою.

Метод «Розмірковування вголос» дозволяє відслідковувати послідовний (чи ні) потік думок респондента та дає можливість здійснити глибший аналіз, і, відповідно ширшу інтерпретацію результатів. З метою структурування і стандартизації процедури інтерв'ю, ми розробили авторський опитувальник, у якому будуть представлені ситуаційні задачі з набором запитань до них за зразком Н. Талеба [61].

2.4. Програма та організація емпіричного дослідження

Емпіричне дослідження складалось з двох частин. У першій частині ми ставили собі на меті дослідити актуальний стан респондентів, їхнє самопочуття. Врахувати ці аспекти важливо, адже, окрім дев'ятого місяця війни на студентів зараз здійснюють вплив різні особистісні чинники на фоні сесій, підготовкою до новорічних свят тощо. Для дослідження психофізіологічного стану респондента у матеріал інтерв'ю було введено три запитання із шкалами від 1 до 10. Шкали у 10 одиниць було систематизовано по рівнях: низький (1-4), середній (5-7) та високий (8-10).

Друга частина емпіричного дослідження складалась з п'яти ситуаційних задач (авторська розробка за зразком Н. Талеба) [61]. Ситуації були сформовані таким чином, що охоплювали різні сфери життєдіяльності та вимагали висунення власних альтернатив у стані невизначеності (Таблиця 2.1.).

Таблиця 2.1. «Кейс-опитування» та проблемність ситуаційних задач

№	Сфера життя	Опис ситуаційної задачі	Проблемність ситуаційної задачі
1	загроза життю та здоров'ю	Ви відпочиваєте за кордоном і Вам випав шанс злітати на один екзотичний острів. Пропозиція виглядає спокусливо, адже Ви у відпустці та намагаєтесь повною мірою охопити всі наявні можливості та пропозиції. Програма поїздки на острів надзвичайно Вас зацікавила. Є лише одне «але» - статистика поїздок цим маршрутом ніде не прописана, а відгук є лише від самого екскурсовода і він дуже позитивний. Якими будуть Ваші дії?	Цінність життя та здоров'я, надає великої ваги вибору та ціни помилці, АЛЕ пропозиція є дуже спокуслива, рівно на стільки ж як і підозріла.
2	загроза фінансовому благополуччю	Ви шукаєте можливості вигідно вкласти свої заощадження. Знайшли компанію, яка, за відгуками, багато років на ринку і є дані про те, що вона неодноразово допомагала інвесторам примножити їхній капітал. Щодо ризиків, в умові договору вказано, що інвестувавши у цій компанії, Ви не можете здійснити інвестицію у конкуруючій компанії та не зможете зняти кошти до кінця дії договору (10 років; 15 років;). Як би Ви вчинили у такій ситуації? Чи вбачаєте Ви тут якісь ризики для своїх коштів? Якщо так, то які саме?	Можливість примножити своє майно викликає не здоровий інтерес (азарт), АЛЕ довгострокова перспектива не задовільнить потреби «тут і тепер».

3	загроза кар'єрі проти моральних цінностей	Ви - успішний агент у відомій компанії. Вам як досвідченому фахівцеві з досвідом доручають новачка і з цього моменту у Ваші обов'язки входить допомагати йому в засвоєні алгоритму роботи. Директор, доручає Вам доповісти про досягнення та невдачі нового працівника. Якщо у новачка невдач буде 50% і більше, то директор звільнить його, а за Вашу віддану компанії працю (чесна статистика, «реальні» звіти, детальний опис помилок новачка – <i>не прикривати невдачі новачка</i>) гарантовано підвищить Вас уже в наступному кварталі. Але ваш новачок вперше зустрічається з програмним забезпеченням, яке використовує Ваша компанія. Як Ви не стараетесь, його помилки частіші, ніж успіхи. І для Вас, і для нього на кону кар'єра. Якими будуть Ваші дії? Якими будуть Ваші місячні звіти?	Важливість моральних цінностей, принципу гуманізму АЛЕ задоволення власних інтересів, самореалізація, професійний розвиток.
4	загроза комфорту, власним кордонам, самоцінності	Перебуваючи у бібліотеці уже четверту годину, Ви знайшли саме ту літературу, яку так довго шукали і почали її опрацьовувати. Позаду Вас присіла компанія хлопців, які щось голосно обговорювали та сміялись. Вони виглядали впевнено, були явно старшими за Вас та робили вигляд, наче не помічають Вас. Якими будуть Ваші дії?	Відстоювання власних кордонів може образити інших людей, чи спричинити серйозний конфлікт АЛЕ ігнорування створює сильний внутрішній дискомфорт та похитує самооцінку.
5	загроза втратити соціальну взаємодію (сім'я, друзі, кохана людина)	Вам запропонували відвідати концерт, про який Ви давно мріяли, адже виконавці – Ваші улюбленці. Ваші друзі та деякі родичі просто в захваті від цих музикантів і часто обговорюють з Вами нові композиції та альбоми. Цей концерт відбувається вперше у Вашому місті. Вам надали лише два квитки, конкретно для Вас і ще когось одного. Ви маєте можливість взяти лише одну людину, але ймовірність, що про це дізнаються інші з близького кола – 99%. У випадку, якщо не візьмете нікого, цей квиток просто «пропаде». Як Ви вчините?	Здійснення мрії, можливість гарно провести час АЛЕ образити когось з близьких, не розділити їхні інтереси та потреби.

Виходячи з попереднього теоретичного аналізу у своїй роботі ми будемо досліджувати **евристичні** (за Д. Канеманом та А. Тверські) та **аналітичні стратегії** прийняття рішень, які досліджували І. Гевко, В. Василенко, Л. Орбан-Лембрик та інші. Щоб дослідити здатність студентів **самостійно приймати рішення, впевненість в собі та довіру до інших**, відповіді були додатково поділені на три групи: «Самостійно», «Порадитись» і «Самостійно та

порадитись» за допомогою запитання «*Ви вирішували б самотійно, чи потребували б поради інших людей?*». Пояснюючи зроблений вибір, студенти наголошували на власних «опорних точках», що слугують для них орієнтиром під час вибору. Систематизувавши їх, ми отримали більш детальну класифікацію стратегій.

Для підрахунків результатів застосовано методи описової статистики та програмне забезпечення SPSS 20 та Windows Excel 10.

Висновки до розділу 2

Теоретично проаналізовано проблему невизначеності в психології та її вплив на переживання й поведінку людини. «Ситуацію невизначеності» трактуємо як стан із обмеженими відомостями про проблему, що часто є мінливим та не дозволяє прогнозувати майбутні події разом з їхніми наслідками. Теоретично проаналізовано вплив ситуації невизначеності та фактору ризику на прогнозування наслідків альтернатив, також проаналізовано здатність діяти самотійно та незалежно в ситуації із фактором ризику.

Виокремлено найбільш суттєві чинники, що впливають на стратегії ухвалення рішень: зовнішні умови (ризик, невизначеність, соціальне оточення, рівень комфорту, рівень самопочуття та рівень відсутності зовнішніх впливів (В. Франкл, А. Дамасіо)), особистісні фактори (когнітивні стилі (Р. Каламаж), інтуїція (О. Тихомиров), досвід (Г. Саймон, А. Адлер), особистісні принципи (Л. Божович, А. Гармаєв), мотивація (В. Чернобровкін) та інші). Також виокремлено перфекціонізм (М. Холендер), молитву (А. Мініч) та «синдром відкладеного життя» (Г. Саймон) як способи боротьби з невизначеністю.

У розділі обґрунтовано методологію емпіричного дослідження стратегій прийняття рішень студентами в ситуації невизначеності, яке складається з двох частин: визначення актуального стану респондента (з метою оцінки загального психофізіологічного стану студентів в умовах війни); дослідження вибору

стратегій студентом в ситуації невизначеності. Обґрунтовано вибірку дослідження та ключові критерії для опрацювання емпіричних даних.

РОЗДІЛ ІІІ

СТРАТЕГІЇ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ СТУДЕНТАМИ В СИТУАЦІЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

3.1. Результати емпіричного дослідження прийняття рішень студентами в ситуації невизначеності

У нашому дослідженні взяли участь 40 студентів різних спеціальностей Національного університету «Острозька академія» (див. Рис.3.1.).

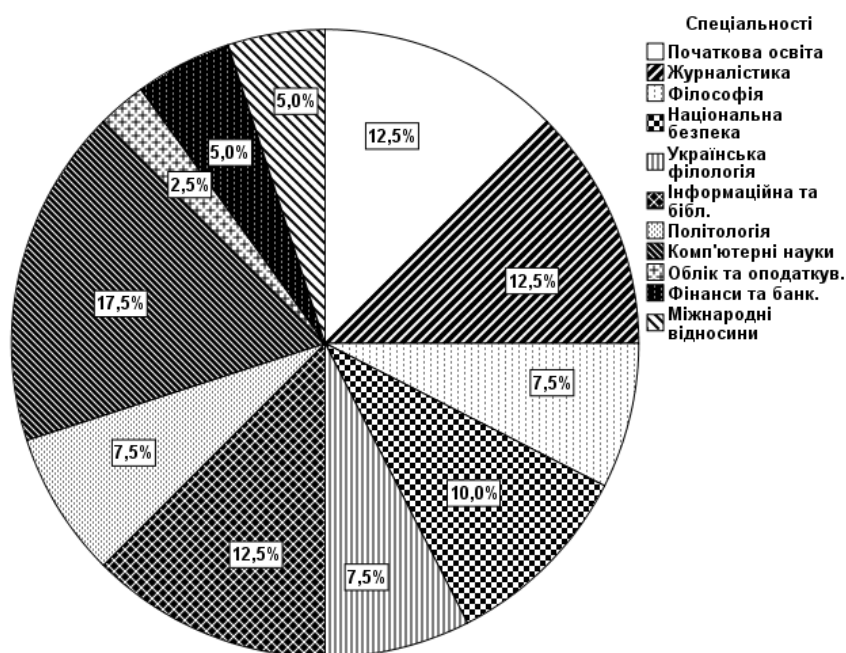

Рис. 3.1. Відсотковий розподіл вибірки за спеціальностями, %

В ході емпіричного дослідження ми здійснили діагностику актуального стану респондентів, з метою оцінки їхнього загального психофізіологічного стану, що безпосередньо впливає на мисленнєві процеси людини, зокрема на прийняття рішення.

За результатами дослідження актуального стану було виявлено, що 47,5% студентів відчувають середній рівень комфорту, тоді як 17,5% - високий, а 35% - низький (див. Рис. 3.2.). Для вибірки у 40 респондентів 35% становить 13 студентів, що є доволі відчутною кількістю. Така кількість студентів із низьким

рівнем свідчить про можливий дискомфорт, як від умов перебігу навчального процесу (сесія, заліки), так і від війни в країні.

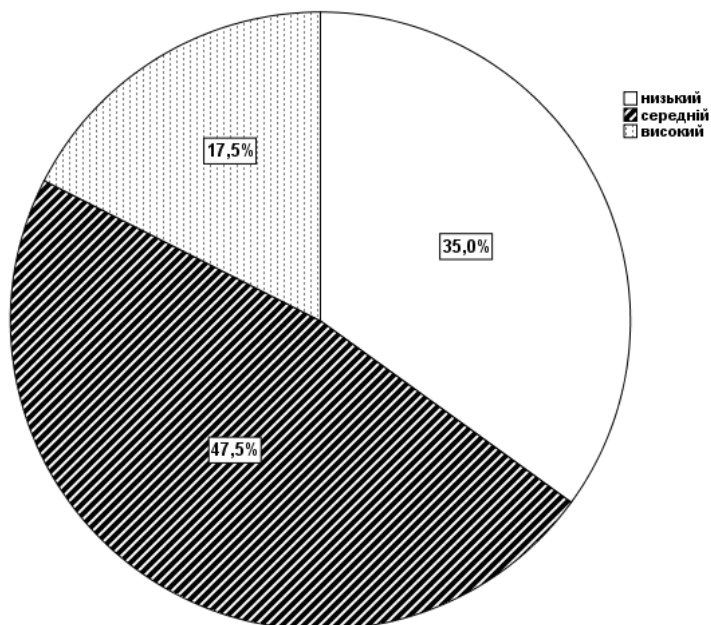

Рис. 3. 2. Відсотковий розподіл рівнів комфорту студентів за їхніми суб'єктивними оцінками, %

Ще одним питанням для з'ясування психоемоційного стану респондентів було питання про рівень самопочуття, який встановлювався за такою ж шкалою. Результати дослідження показують, що 47,5% вибірки мають «середній» рівень самопочуття, що можна оцінювати як відсутність жодних емоційно забарвлених переживань. Свій рівень самопочуття, як «низький» оцінили 30% студентів, що характеризується пригніченим станом та апатією. Та лише 22,5% респондентів оцінили свій стан на «високий» рівень, та відзначали гарний настрій, енергійність, бадьорість та оптимістичність (див. Рис. 3.3.).

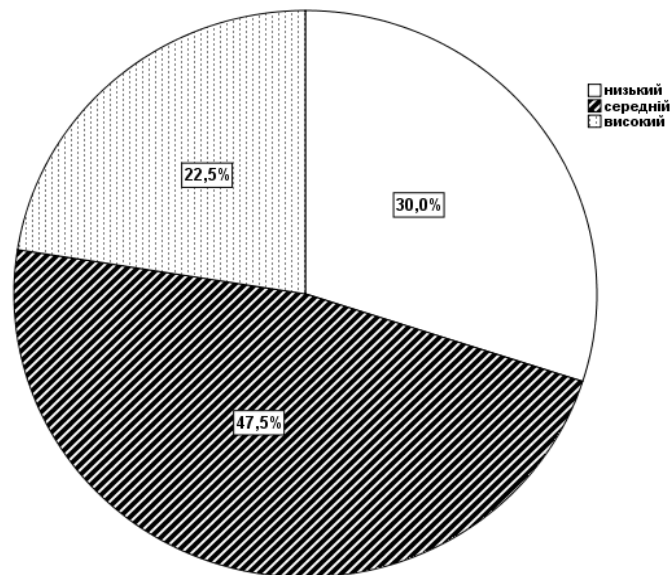

Рис. 3. 3. Відсотковий розподіл рівнів самопочуття студентів за їхніми суб'єктивними оцінками, %

Також було досліджено рівень відсутності зовнішніх впливів за такою ж шкалою. Де 37,5% респондентів оцінили свій рівень відсутності зовнішніх впливів як «низький», що свідчить про значний та відчутний вплив зовнішніх факторів (запахи, звуки тощо).

Свій рівень відсутності зовнішніх впливів як «середній» оцінили 35% студентів, що демонструє прийнятний вплив зовнішніх факторів. «Високий» рівень відсутності зовнішніх впливів вказали 27,5% респондентів, за якого вплив зовнішніх подразників не відчувався, або був відсутнім (див. Рис. 3.4.).

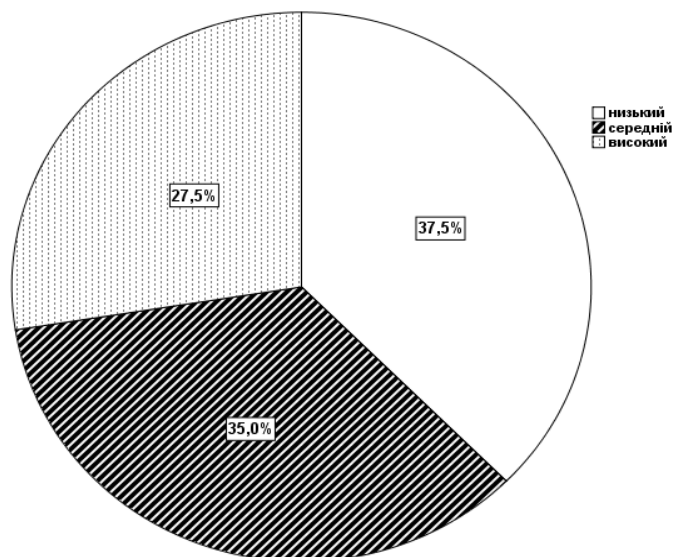

Рис. 3. 4. Відсотковий розподіл рівнів відсутності зовнішніх впливів студентів за їхніми суб'єктивними оцінками, %

Зважаючи на результати, можемо припустити, що результати емпіричного дослідження на пряму залежать від цих шкал та будуть змінюватись разом з ними. Зв'язок психофізіологічного, зокрема, емоційного стану з процесом прийняття рішень описували В. Франкл, А. Дамасіо, Ю. Роттенстреч та К. Сі. Перевірка гіпотези слугуватиме перспективою наших досліджень.

Перша ситуація, яка була запропонована для респондентів, описувала прийняття рішень в середовищі із загрозою життю в умовах нечіткої, малодостовірної інформації. За результатами досліджень 57,5% респондентів приймаючи рішення, використали евристичну стратегію, а 42,5%, відповідно, аналітичну (див. Рис. 3.5.).

42,5% респондентів звернулись за порадою для прийняття рішення, 40% ухвалити рішення самостійно, а 17,5% студентів скористались порадою, але все ж прийняли рішення самостійно (див. Рис. 3.6.).

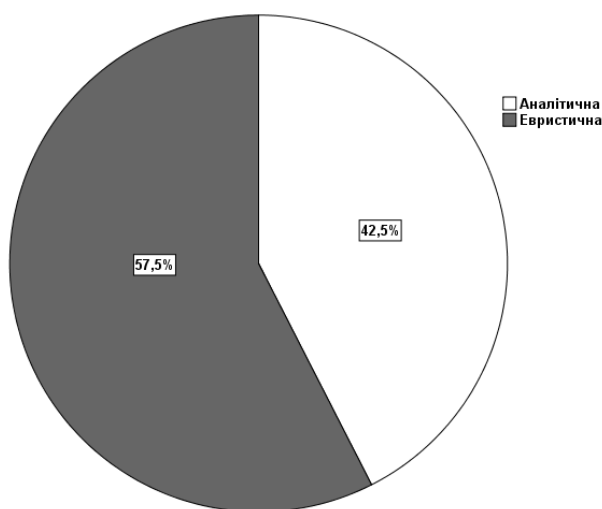

Рис. 3. 5. Відсотковий розподіл використання стратегій студентами у першій ситуаційній задачі (загроза життю), %

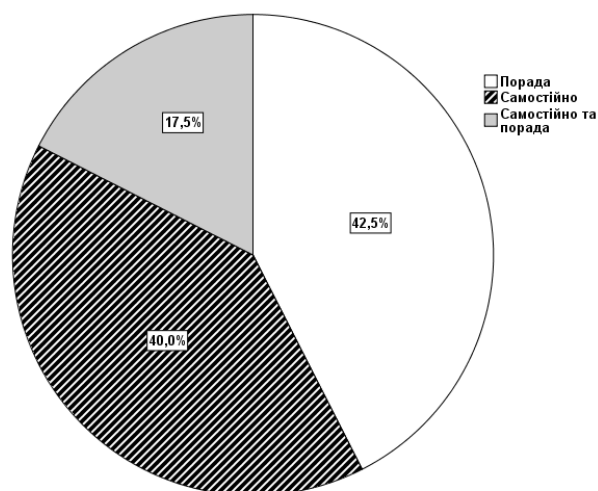

Рис. 3. 6. Відсотковий розподіл здатності студентами приймати рішення самостійно, %

На етапі аналізу результатів нами було виділено п'ять основних факторів: **аналітичне мислення**, під яким ми розуміємо: аналіз, розважливість, розсудливість, «здоровий глузд», логіку, критичне мислення, кмітливість, уважність до деталей, оцінку ситуації та невміння приймати рішення; **досвід**, **інтуїція**, **удача** та **особистісні принципи**, що вміщують в собі особистісні якості такі як: чесність, відкритість, доброта, совість, емпатія чи прихильність, відповідальність, добропорядність, справедливість, щирість, доброзичливість, пихатість, ввічливість, людяність.

Враховуючи ці «опорні точки», основні стратегії та здатність самостійно приймати рішення, ми сформуваємо 30 стратегічних комбінацій. Назва-аббревіатура яких, пояснює їхню суть: перша літера – назва основної стратегії (Аналітична / Евристична), друга/третя – здатність приймати самостійні рішення (Самостійне рішення / Порада / Самостійне рішення та Порада). Третя / четверта позначає власні «опорні точки» студентів (Аналітичне Мислення / Досвід / Інтуїція / Принципи / Удача). Виділені нами «опорні точки» можемо обґрунтувати типологією обробки інформації різними психологічними типами у К. Юнга. Для порівняння: К. Юнг виділяв мисленнєвий тип обробки інформації,

у нас – аналітичне мислення, у К. Юнга почуттєвий тип, у нас – особистісні принципи, сенсорний тип – інтуїтивний тип. В залежності від їхнього поєднання можемо побудувати структуру стратегічних комбінацій (Таблиця 3.1.).

Таблиця 3.1. – Структура стратегічних комбінацій

№	Стратегічні комбінації	Стратегія	Здатність приймати рішення самостійно	Опорні точки
1	АПAM	Аналітична	Порадитись	Аналітичне мислення
2	АПД	Аналітична	Порадитись	Досвід
3	АПІ	Аналітична	Порадитись	Інтуїція
4	АПП	Аналітична	Порадитись	Принцип
5	АПУ	Аналітична	Порадитись	Удача
6	АСAM	Аналітична	Самостійно	Аналітичне мислення
7	АСД	Аналітична	Самостійно	Досвід
8	АСІ	Аналітична	Самостійно	Інтуїція
9	АСП	Аналітична	Самостійно	Принцип
10	АСУ	Аналітична	Самостійно	Удача
11	АСPAM	Аналітична	Самостійно та порадитись	Аналітичне мислення
12	АСПД	Аналітична	Самостійно та порадитись	Досвід
13	АСПІ	Аналітична	Самостійно та порадитись	Інтуїція
14	АСПУ	Аналітична	Самостійно та порадитись	Удача
15	АСП	Аналітична	Самостійно та порадитись	Принципи
16	ЕPAM	Евристична	Порадитись	Аналітичне мислення
17	ЕПД	Евристична	Порадитись	Досвід
18	ЕПІ	Евристична	Порадитись	Інтуїція
19	ЕПП	Евристична	Порадитись	Принцип
20	ЕПУ	Евристична	Порадитись	Удача
21	ЕСAM	Евристична	Самостійно	Аналітичне мислення
22	ЕСД	Евристична	Самостійно	Досвід

23	ЕСІ	Евристична	Самостійно	Інтуїція
24	ЕСП	Евристична	Самостійно	Принцип
25	ЕСУ	Евристична	Самостійно	Удача
26	ЕСПАМ	Евристична	Самостійно та порадитись	Аналітичне мислення
27	ЕСПД	Евристична	Самостійно та порадитись	Досвід
28	ЕСПІ	Евристична	Самостійно та порадитись	Інтуїція
29	ЕСПІІ	Евристична	Самостійно та порадитись	Принцип
30	ЕСПУ	Евристична	Самостійно та порадитись	Удача

37,5% респондентів під час прийняття рішення опирались на досвід, 35% керувались інтуїцією, а 27,5% використовували аналітичне мислення (див. Рис. 3.7.)

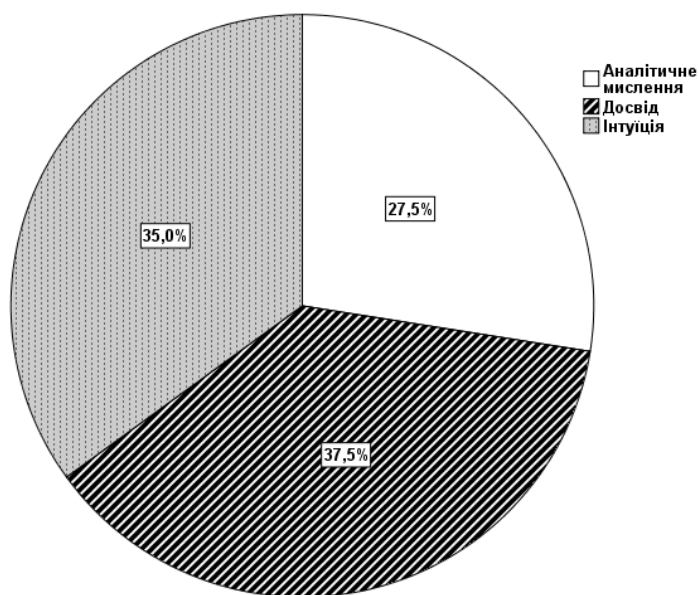

Рис.3.7. Відсотковий розподіл вибору опорних точок під час прийняття рішень, %

У першій ситуації більшість студентів (42,5%) скористалися порадою та уникнули самостійного прийняття рішення, що свідчить про небажання нести відповідальність за вибір. Наявні результати підтверджують погляди Г. Сковороди та Ш. Бюлера щодо рушійної сили відповідальності у процесі прийняття рішення.

Виходячи із стратегічних комбінацій, які ми запропонували та прописали вище, визначимо поєднання, що набрали найбільший відсоток. У першій ситуативній задачі 15% студентів керувались комбінацією ЕПІ, 12,5% використовували поєднання ЕСІ, 10% припало на комбінацію АПД, ЕПД та АСАМ, тобто більшість студентів покладались на власну інтуїцію та досвід (див. Рис. 3. 8.).

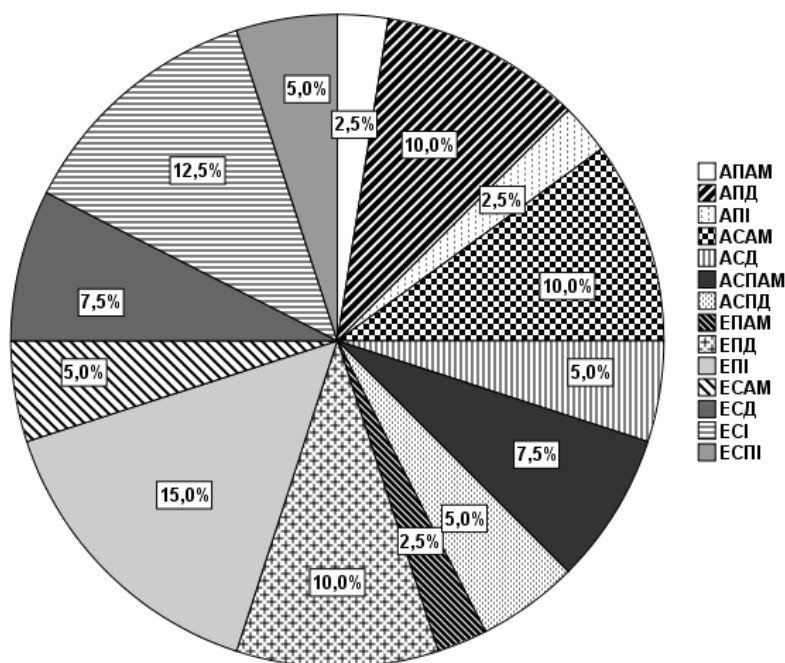

Рис. 3. 8. Відсотковий розподіл використання стратегічних комбінацій студентами у першій ситуативній задачі (загроза життю), %

Цікаво відмітити коментарі респондентів стосовно здатності приймати самостійні рішення. На приклад, «Якщо немає з ким порадитись, то вирішую сама», «..залежу від думки інших..», «..я не поїхала б одна..», «не перекладав би відповідальність на інших». Аналізуючи їх, можемо помітити гостру потребу в соціальному оточенні та наявну залежність від думок інших людей, а також розділені відповідальності.

В другій ситуативній задачі, яка ставила під загрозу фінансове благополуччя децидента, ми помітили перевагу евристичних стратегій (60 %) над аналітичними (40%) (див. Рис. 3.9.).

47,5% студентів під час прийняття рішення мали потребу звернутись за порадою, 37,5% прийняли рішення самостійно, а 15% респондентів скористались порадою та прийняли рішення самостійно (див. Рис. 3.10.)

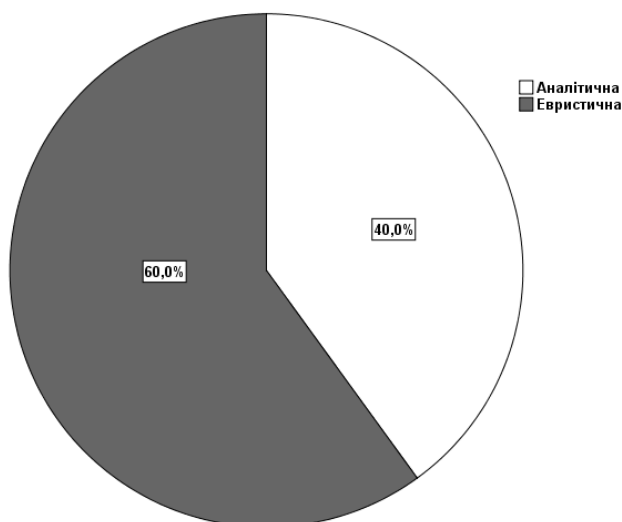

Рис. 3. 9. Відсотковий розподіл використання стратегій студентами у другій ситуаційній задачі (загроза фінансовому благополуччю), %

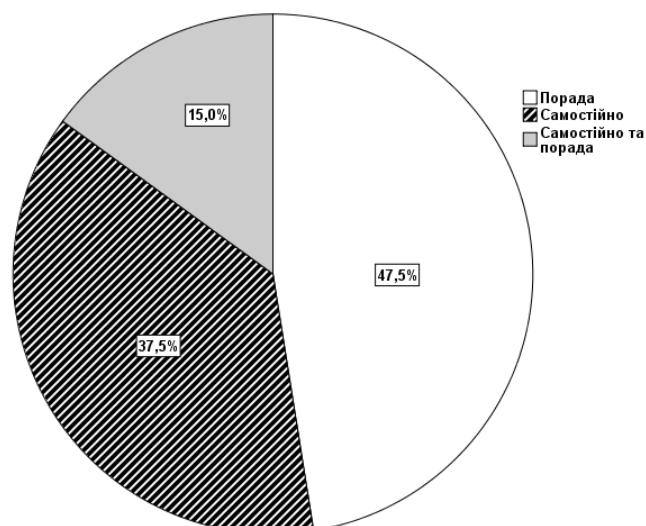

Рис. 3.10. Відсотковий розподіл здатності студентами приймати рішення самостійно, %

В другій ситуації більшість (47,5%) обрали уникнення відповідальності за самостійно прийняте рішення та надали перевагу скористатися порадою.

Приймаючи рішення, 42,5% студентів опирались на власний досвід, 37,5% оперували аналітичним мисленням, 17,5% респондентів прийняли рішення прислуховуючись до інтуїції, а лише 2,5% покладались на удачу (див. Рис.3.11.).

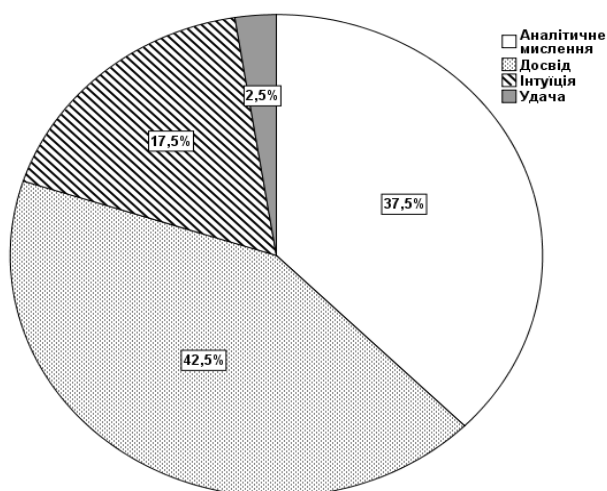

Рис. 3.11. Відсотковий розподіл вибору опорних точок під час прийняття рішень, %

З-поміж наведених вище стратегічних комбінацій у другій задачі більшою мірою застосовувались: ЕПАМ, яку використали 17,5% студентів, 10% респондентів використовували моделі АПД та ЕСД. Поєднання ЕСАМ та АСД застосовувались 7,5% студентів (див. Рис. 3.12.). Обрані стратегічні комбінації свідчать, що в силу відсутності досвіду та необхідних знань, студенти більшою мірою керуються аналітичним мисленням та потребують поради у вирішення фінансових проблем. В той же час, рішення, які приймалися на основі власного досвіду були прийняті не на користь фінансовій компанії (студенти не погоджувались на угоду). Можемо припустити, що саме припустимий страх та ризик, а також негативний досвід визначають рішення студентів.

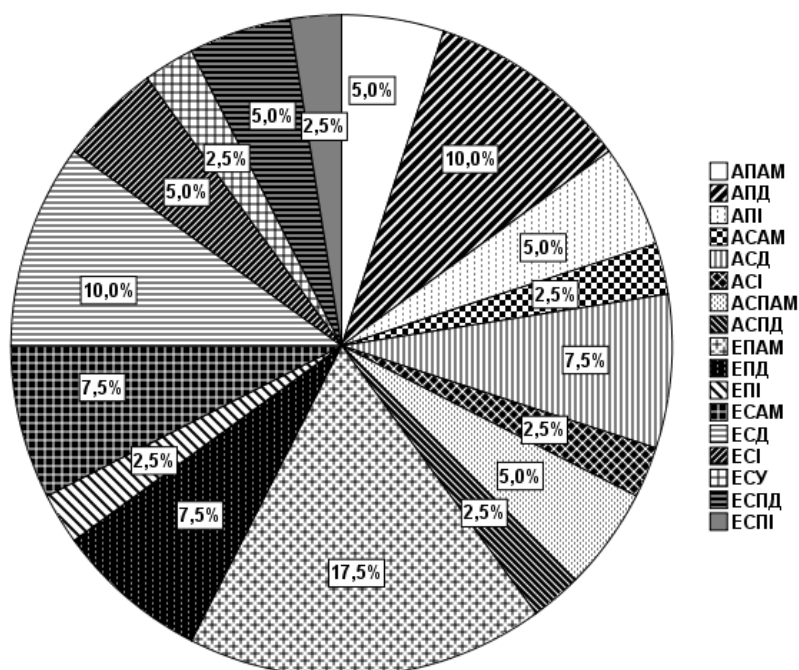

Рис. 3. 12. Відсотковий розподіл використання стратегічних комбінацій студентами у другій ситуаційній задачі (загроза фінансовому благополуччю), %

Третя ситуаційна задача демонструє протистояння моральних цінностей та можливість кар'єрного зросту. Вирішуючи питання моральності, студенти більшою мірою покладаються на власний досвід. Керуючись ними людина не здійснює глибокий аналіз альтернатив та приймає рішення з уже існуючими поглядами та упередженнями. Саме тому, 67,5% студентів обрали евристичні стратегії прийняття рішень у цій задачі (див. Рис. 3.13.).

80% респондентів ухвалювали рішення самостійно, 12,5% скориставшись порадою, ухвалили рішення самостійно, 7,5% послуговувались порадою інших людей (див. Рис. 3.14.).

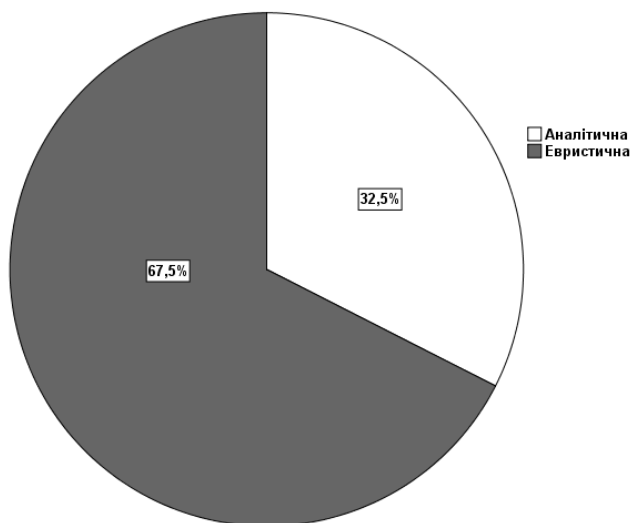

Рис. 3. 13. Відсотковий розподіл використання стратегій студентами у третій ситуаційній задачі (протистояння моральних принципів кар'єрному зросту), %

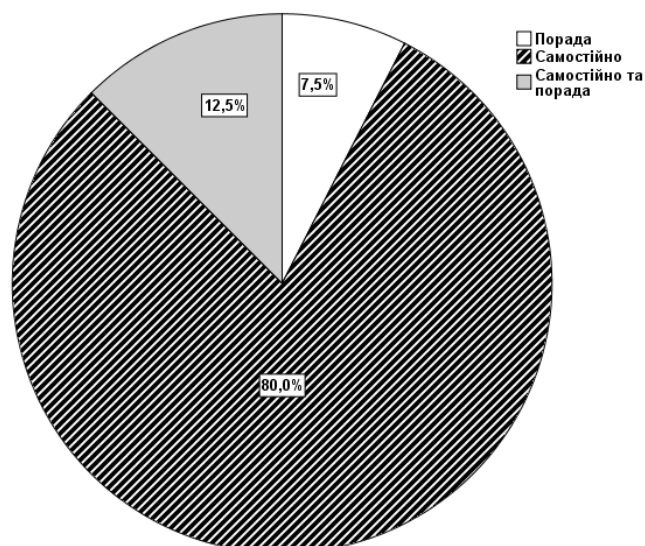

Рис. 3.14. Відсотковий розподіл здатності студентами приймати рішення самостійно, %

Під час прийняття рішень 42,5% студентів опирались на власний досвід, 27,5% керувались особистісними принципами, 17, 5% оперували аналітичним мисленням, 12,5% покладались на інтуїцію (див. Рис.3. 15.).

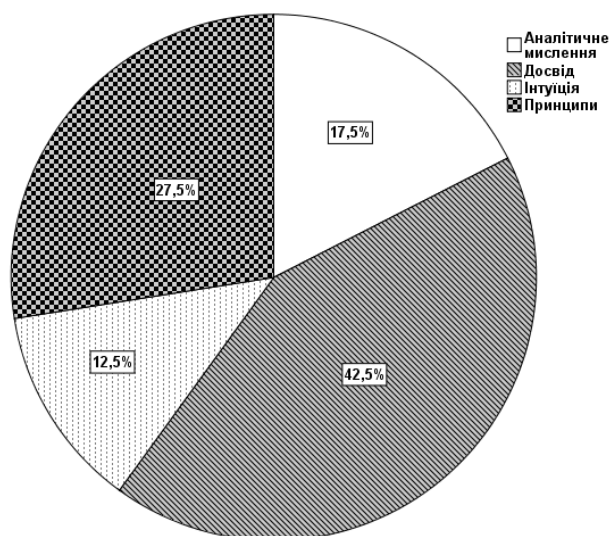

Рис.3.15. Відсотковий розподіл вибору опорних точок під час прийняття рішень, %

Ситуація морального вибору посприяла тому, що 17,5% студентів обрали стратегічні комбінації ЕСП та ЕСД, що демонструє евристичне, самостійне

вирішення проблемної ситуації. 15% обрали поєднання АСД, що свідчить про аналітичне осмислення, бажання посприяти новачку та підтримати його. Також відзначимо коментарі, що виявляють емпатійність: «вирішував би самостійно, але запитав би думку новачка» (див. Рис. 3. 16.). Помітили також неадекватну оцінку власних досягнення та можливостей інших людей: «Мені не цікава думка людей, які не досягли того, що змогла я». Тому не можемо одногосно стверджувати про лише позитивні прояви моральних цінностей.

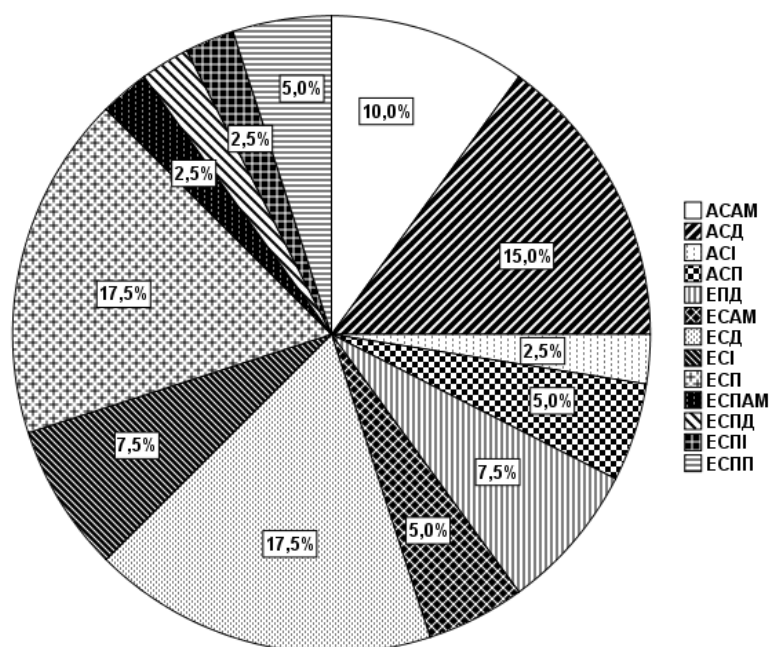

Рис. 3. 16. Відсотковий розподіл використання стратегічних комбінацій студентами у третій ситуаційній задачі (протистояння моральних принципів кар'єрному зросту), %

У четвертій ситуаційній задачі розкривалась тема особистісного комфорту, загрози власним кордонам та питанню самооцінки. Варто відмітити, що 65% обрали евристичні стратегії з бажанням якомога швидше позбавитись дискомфорту. Нашу увагу привернув коментар про нездатність протистояти подібним конфліктним ситуаціям та бажанням просто ігнорувати те, що відбувається (див. Рис. 3.17.).

80% респондентів ухвалювали рішення самостійно, 12,5% скориставшись порадою, ухвалили рішення самостійно, 7,5% послуговувались порадою інших людей (див. Рис. 3.18).

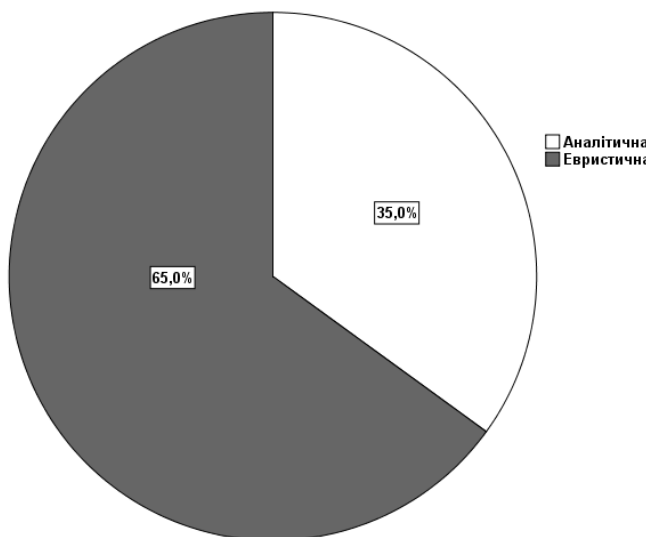

Рис. 3. 17. Відсотковий розподіл використання стратегій студентами у четвертій ситуаційній задачі (загроза комфорту, власним кордонам, самоцінності), %

45% студентів опиралися на власний досвід, 25% оперували аналітичним мисленням, 20% керувались особистісними принципами, значно менша частка респондентів покладалась на удачу та інтуїцію, що склала по 5% (див. Рис.3.19).

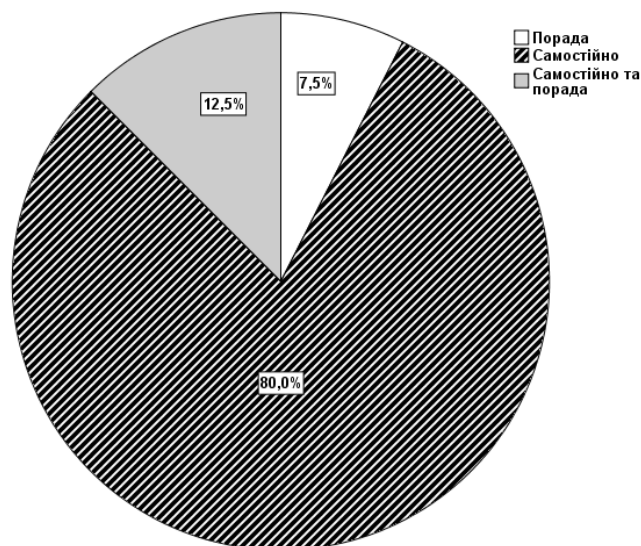

Рис. 3.18. Відсотковий розподіл здатності студентами приймати рішення самостійно, %

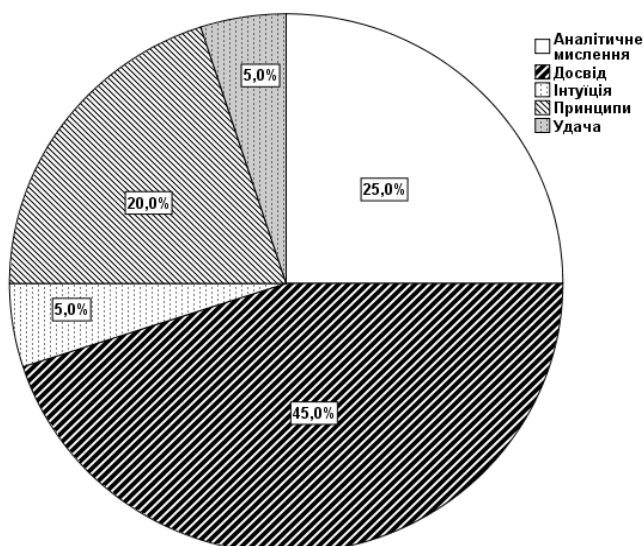

Рис.3.19. Відсотковий розподіл вибору опорних точок під час прийняття рішень, %

У ситуації, де виникла загроза комфорту, власним кордонам та самооцінці 27,5% студентів для швидкого повернення комфортної ситуації обрали стратегічну комбінацію ЕСД, 12,5% обрали поєднання ЕСАМ, та по 10% студентів вирішували поставлену задачу за допомогою комбінації ЕПІ та ЕСП. (див. Рис. 3. 20.)

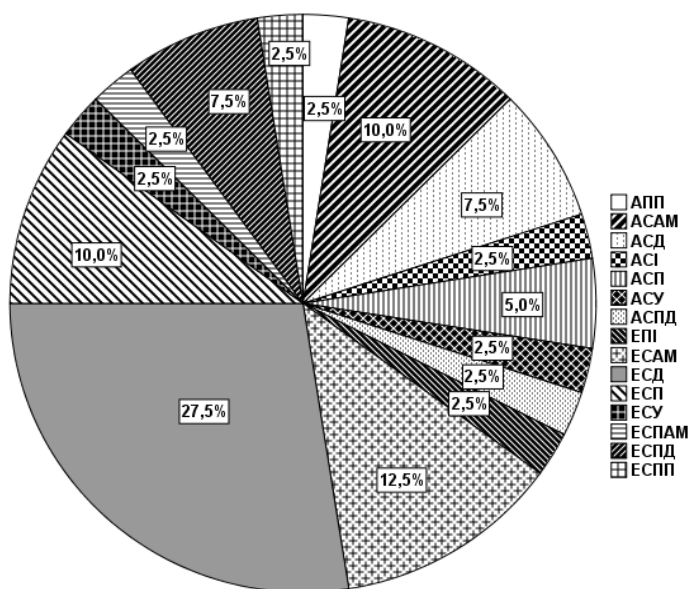

Рис. 3. 20. Відсотковий розподіл використання стратегічних комбінацій студентами у четвертій ситуаційній задачі (загроза комфорту, власним кордонам, самооцінності), %

В останній ситуаційній задачі виникає загроза втратити соціальну взаємодію (сім'я, друзі, кохана людина). Значна кількість студентів (75%) обрали евристичну стратегію прийняття рішення. Опираючись на прихильність та близькість людей в їхньому оточенні, а також повагу цих людей до їх рішень (див. Рис.3.21.). Причиною таких рішень та поведінки може слугувати період сепарації від батьків, враховуючи особливості студентського віку (максиміалізм, особистісна ідентифікація, формування Я-концепції та інше.).

87,5% респондентів прийняли це рішення самостійно, на інші опорні точки опирались не більше 10% студентів, зокрема: 10% прийняли рішення опираючись на пораду та 2,5% прийняли самостійне рішення після отримання поради (див. Рис.3.22.).

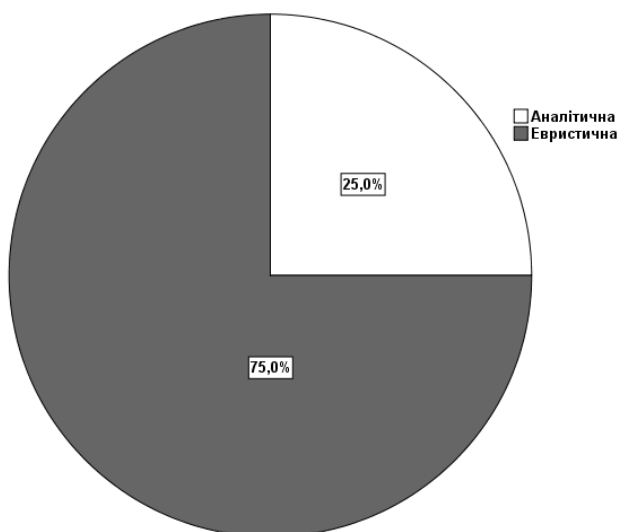

Рис. 3. 21. Відсотковий розподіл використання стратегій студентами у п'ятій ситуаційній задачі (загроза втратити соціальної взаємодії(сім'я, друзі, кохана людина)), %

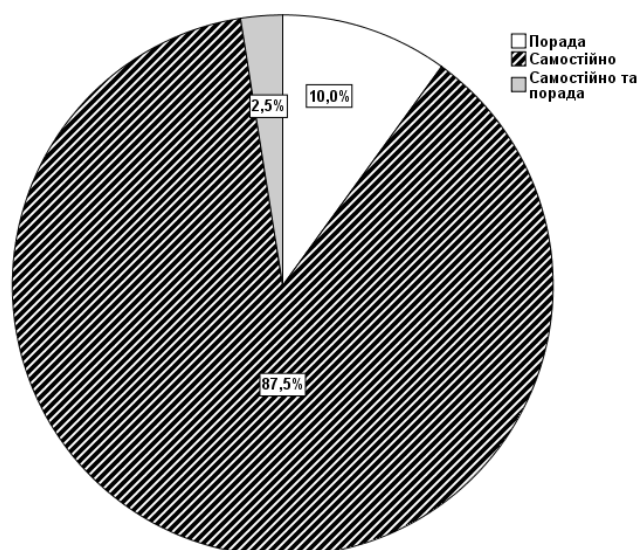

Рис. 3.22.Відсотковий розподіл здатності студентами приймати рішення самостійно, %

Під час ухвалення рішень 45% студентів опирались на власний досвідом, 22,5% керувались особистісними принципами, 17,5% респондентів прислуховувались до інтуїції, 12,5% оперували аналітичним мисленням та лише 2,5% покладались на удачу (див. Рис.3.23.)

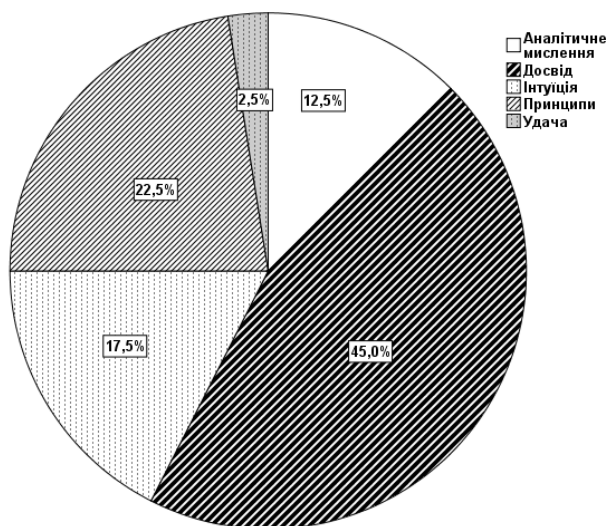

Рис.3.23. Відсотковий розподіл вибору опорних точок під час прийняття рішень, %

При прийнятті рішення у п'ятій ситуаційній задачі 32,5% студентів надали перевагу стратегічній комбінації ЕСД, 15% ЕСП та по 10% стратегіям ЕСАМ та ЕСІ. (див. Рис. 3. 24.). Можемо помітити, що у даній ситуативній задачі, студенти самостійно приймали рішення.

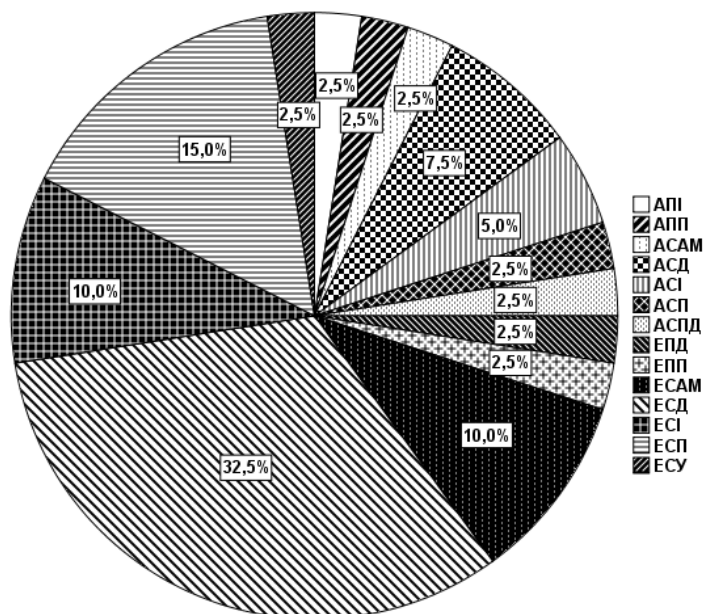

Рис. 3. 24. Відсотковий розподіл використання стратегічних комбінацій студентами у п'ятій ситуаційній задачі (загроза втратити соціальної взаємодії(сім'я, друзі, кохана людина)), %

Таким чином, можемо зробити висновок про те, що сьогоднішня молодь, зокрема студенти Національного університету «Острозька академія» використовують більшою мірою евристичні стратегії, не залежно від сфери де виникає проблемна ситуація. У сфері життя, більшою мірою студенти опираються інтуїцію та досвід, але все ж потребують поради інших. Під час вирішення фінансових питань – на аналітичне мислення та досвід інших людей. У ситуаціях із моральними принципами (третя та п'ята ситуація) студенти керуються особистісними принципами та досвідом. У ситуаційній задачі із потребою відстояти власні кордони, студенти керуються більшою мірою власним досвідом. Не усі прийняті студентами рішення були раціональними, але вони були прийнятними та «хорошими» для них.

3.2. Можливі шляхи оптимізації прийняття рішень студентами в ситуації невизначеності

В ході теоретичного та емпіричного дослідження, було виявлено, що для студентів характерно під час прийняття рішень переживати особливо надмірну напругу, почуття провини, тривожність, нерішучість та невпевненість, про це свідчать праці Е. Еріксона [86], Г. Рудь [55] та К. Хорні, а також результати нашого емпіричного дослідження, а саме коментарі респондентів під час прийняття рішень, особливо у питаннях життя та здоров'я («Я не поїхала б одна..», «залежу від думки інших», «уникаю людних місць, щоб не конфліктувати» і т.д.) та результати описової статистики. В силу власного віку, значна частка студентів опиралась на досвід інших людей, що безпосередньо робить прийняття рішення залежним від думки значимих осіб. В ситуації невизначеності, яку ми сформувавши була можливість скористатись порадою, а в ситуаціях невизначеності, які сьогодні нам диктує реальність (відсутність покриття, електроенергії), нажаль, такої можливості може не бути. З метою оптимізувати прийняття рішень студентами в умовах невизначеності, нами було розроблено психологічні рекомендації щодо підвищення рівня впевненості та розвитку здатності приймати рішення самостійно.

Причиною особистісної невпевненості та відсутності довіри до оточуючих може слугувати етап особистісної ідентифікації, формування Я-концепції, що включають закріплення принципів, уявлення людиною про саму себе та порівняння себе з іншими (Е. Еріксон, Л. Божович, Р. Грановська), що безпосередньо пов'язано із самооцінкою. Особистостям із заниженою самооцінкою характерний страх прийняття самостійних рішень, недооцінювання власних сил та можливостей, а також уникання відповідальності за власні дії. Приклад такої поведінки ми помітили у ситуативній задачі із загрозою комфорту, власним кордонам, самоцінності та в ситуаційній задачі із загрозою втратити соціальну взаємодію - студенти ігнорували зовнішні дискомфортні подразники та намагались здійснити вибір за допомогою рандомайзера.

Самооцінка підліткового та юнацького віку чутливі до зовнішнього оцінювання, вони схильні ідентифікувати себе зі своєю роботою, одягом, книгою та інше. Відокремлення людиною Я від Не Я є одним із структурних елементів формування свідомості, про що також писали Р. Грановська та В. Коц [29]. Окрім, вище перелічених значимих впливів самооцінки на особистість, вона (самооцінка) виконує ряд життєво важливих функцій (самопізнання, прогностична функція, захисна та регулятивна), розвиваючи які можна підняти рівень самооцінки.

Методами, що допоможуть підвищити рівень самооцінки можуть бути: вихід із зони комфорту (дозволяє випробувати власні сили у не звичних обставинах), відмова від надмірної самокритики, заняття спортом (людина цінуватиме власні спортивні досягнення, самодисципліну та силу волі, які необхідні для заняття спортом), ведення щоденника успіхів та досягнень (візуалізація виконаних справ за день дає можливість об'єктивно оцінити продуктивність людини конкретно цього дня) та інші.

Опираючись на функції самооцінки, ми також розробили авторський тренінг під назвою «Ти зможеш!», який має на меті розвиток здатності приймати рішення самостійно (див. Додаток Б).

Змінити уявлення про себе студент зможе, лише після цілковитого переусвідомлення власної цінності та можливостей. За допомогою вправи «Під прицілом уваги» учасник матиме можливість підібрати власний спосіб самовираження без слів, вміння зацікавити інших людей, що зменшить рівень невпевненості в собі, а також дозволить відчувати як це, коли «усі погляди сконцентровані на ньому» та зможе опанувати стан внутрішнього дискомфорту. Вправа «Друга спроба», дозволяє прорефлексувати помилки, опанувати навичку конструктивно долати проблемні ситуації, шукати користь у помилках та розуміння того, що досвід формує особистість. У вправі «Допомога другу» учасники матимуть можливість надати підтримку та допомогти не лише комусь близькому, але і самим собі. Вправа «Образ впевненості» дозволяє візуалізувати власну впевненість, зустрітись з нею. Завдяки вправі «Який я?» учасники зможуть проаналізувати власний шлях та оцінити свої сили і можливості, що додало б їм впевненості в собі.

Розроблений тренінг дозволяє студентам проявитись у безпечному та контрольованому просторі, що значно зменшить рівень невпевненості та недовіри до інших, шляхом демонстрації наслідків прояву учасника, а також дає простір для боротьби із власними страхами і когнітивними помилками, дозволяє проявлятись, приймати рішення самостійно та не боятись помилятись. Тема розвитку здатності та вміння приймати рішення самостійно набуває сьогодні актуальності, адже деякі рішення (особливо у сфері життя та здоров'я) можуть мати летальні наслідки, а термін ухвалення цих рішень може бути обмеженим зовнішніми умовами. Апробація розроблених рекомендацій розглядається в перспективі наших майбутніх досліджень.

Висновки до 3 розділу

У розділі було проаналізовано та проінтерпретовано результати емпіричного дослідження прийняття рішень студентами в ситуації невизначеності. На початку дослідження було з'ясовано психофізіологічний стан

респондентів, який дозволяє припустити пряму залежність прийняття рішень від емоційного стану (Ю. Роттенстреч та К. Сі).

Було виявлено тенденцію студентів використовувати евристичні стратегії незалежно від сфери життєдіяльності. Також в ході емпіричного дослідження було виділено п'ять основних «опорних точок», якими керуються студенти під час прийняття рішень: аналітичне мислення, досвід, інтуїція, удача та особистісні принципи. Констатовано значне переважання «опорної точки» - «досвід» у п'яти ситуаційних задачах. Але, дослідивши здатність студентів приймати рішення самостійно, ми помітили, що в ситуації з ризиком для життя та здоров'я та в ситуації з ризиком для фінансового благополуччя (42,5% та 47,5% відповідно) студенти обрали звернутись за порадою, а ні ж самостійно прийняти рішення.

У вирішенні питань щодо життя та здоров'я студенти проявляють гостру потребу в соціальному оточенні та залежні від думок інших значимих людей, що може свідчити про наявний страх та переживання, які складно опанувати самостійно. Ймовірно прийняття рішення у сфері життя та здоров'я має високу цінність для студентів, саме тому вони прагнуть залучитися підтримкою та розділити відповідальність.

У роботі були виділені дві гіпотези. Першу гіпотезу, щодо ірраціональних рішень у сфері життя спростовано, тим, що студенти обирали «порадитись», а приймаючи рішення самостійно – відмовлялись від поїздки. Друга гіпотеза підтверджена частково. «Опорними точками» під час прийняття рішень респонденти поклали на інтуїцію та власний досвід.

Надані рекомендації базуються на теоретико-емпіричному аналізі. Вони включають можливі шляхи оптимізації прийняття рішень студентами та розробку тренінгу щодо розвитку здатності студентів самостійно приймати рішення у ситуації невизначеності, перспективою подальших досліджень визначено: перевірку гіпотези щодо прямої залежності прийняття рішень від актуального психофізіологічного стану респондента, а також апробацію

розроблених рекомендацій щодо розвитку здатності студентів приймати самостійно рішення в ситуації невизначеності.

ВИСНОВКИ

У першому розділі було здійснено теоретичний аналіз процес прийняття рішень у розрізі філософсько-психологічних, вікових та анатомо-фізіологічних передумов. Ухвалення рішень розглядали через призму волюнтаризму (воля як вища ступінь моральності) та фаталізму (доля як джерело випадковостей та вибору). Також висвітлюється питання свободи вибору, відповідальності за здійснене рішення та сили наміру людини (Р. Мей, Ш. Бюлер, І. Ялом та Л. Шопенгауер). Теоретично проаналізовано зв'язок між процесом прийняття рішень та особистісною ідентифікацією студентів, а також формуванням Я-концепції, що безпосередньо впливає на модель поведінки та здійснення вибору. За Л. Кольбергом та Ж. Піаже, студенти здатні свідомо керувати власними діями, висувати критерії та оцінювати наслідки своїх дій, що надає процесу ухвалення рішень в їхньому віці більш свідомого характеру. Виокремлено основні проблеми прийняття рішень у студентському віці - нестабільна самооцінка, особистісна тривожність, нерішучість, недовіра до інших та недооцінювання власних можливостей на противагу переоцінки можливостей інших людей. Також визначено процес ухвалення рішень у когнітивному підході.

Виділено трактування поняттю «вибір» - надання прихильності одній з існуючих альтернатив, відкидаючи при цьому інші. «Процес прийняття рішень» ми розглядаємо як свідомий складний когнітивний процес, в якому задіяно декілька психічних процесів (пам'ять, мислення, уява та інші), що передбачає попереднє чітке усвідомлення мети, структурування проблемної ситуації, опрацювання різних можливостей вибору найкращої альтернативи та використання певних методів для досягнення поставлених цілей.

Виявлено основні етапи ухвалення рішень: визначення проблеми (проблемної ситуації); встановлення мети, цілі; пошук та формування альтернатив рішення; вибір однієї альтернативи та її реалізація; реалізація рішення та перегляд, оцінка результатів вибору.

Теоретично проаналізовано та виокремлено основні стратегії прийняття рішень, а саме: алгоритмічні, евристичні, аналітичні, пасивні активно-ригідні, активно-пасивні та змішані. Окрім стратегій, виділено ще окремі види рішень (раціональні, ірраціональні та інтуїтивні).

У другому розділі теоретично проаналізовано проблему невизначеності в психології та її вплив на переживання й поведінку людини. «Ситуацію невизначеності» трактуємо як стан із обмеженими відомостями про проблему, що часто є мінливим та не дозволяє прогнозувати майбутні події разом з їхніми наслідками. Теоретично проаналізовано вплив ситуації невизначеності та фактору ризику на прогнозування наслідків альтернатив, також проаналізовано здатність діяти самостійно та незалежно в ситуації із фактором ризику.

Виокремлено найбільш суттєві чинники, що впливають на стратегії ухвалення рішень: зовнішні умови (ризик, невизначеність, соціальне оточення, рівень комфорту, рівень самопочуття та рівень відсутності зовнішніх впливів (В. Франкл, А. Дамасіо)), особистісні фактори (когнітивні стилі (Р. Каламаж), інтуїція (О. Тихомиров), досвід (Г. Саймон, А. Адлер), особистісні принципи (Л. Божович, А. Гармаєв), мотивація (В. Чернобровкін) та інші). Також виокремлено перфекціонізм (М. Холендер), молитву та «синдром відкладеного життя» (Г. Саймон) як способи боротьби з невизначеністю.

У розділі обґрунтовано методологію емпіричного дослідження стратегій прийняття рішень студентами в ситуації невизначеності, яке складається з двох частин: визначення актуального стану респондента (з метою оцінки загального психофізіологічного стану студентів в умовах війни); дослідження вибору стратегій студентом в ситуації невизначеності. Обґрунтовано вибірку дослідження та ключові критерії для опрацювання емпіричних даних.

У третьому розділі було проаналізовано та проінтерпретовано результати емпіричного дослідження прийняття рішень студентами в ситуації невизначеності. На початку дослідження було з'ясовано психофізіологічний стан

респондентів, який дозволяє припустити пряму залежність прийняття рішень від емоційного стану (Ю. Роттенстреч та К. Сі).

Було виявлено тенденцію студентів використовувати евристичні стратегії незалежно від сфери життєдіяльності. Також в ході дослідження було виділено п'ять основних «опорних точок», якими керуються студенти під час прийняття рішень: аналітичне мислення, досвід, інтуїція, удача та особистісні принципи. Констатовано значне переважання «опорної точки» - «досвід» у п'яти ситуаційних задачах. Але, дослідивши здатність студентів приймати рішення самостійно, ми помітили, що в ситуації з ризиком для життя та здоров'я та в ситуації з ризиком для фінансового благополуччя (42,5% та 47,5% відповідно) обрали звернутись за порадою, а ні ж самостійно прийняти рішення.

У вирішенні питань щодо життя та здоров'я студенти проявляють гостру потребу в соціальному оточенні та залежні від думок інших значимих людей, що може свідчити про наявний страх та переживання, які складно опанувати самостійно. Ймовірно прийняття рішення у сфері життя та здоров'я має високу цінність для студентів, саме тому вони прагнуть залучитися підтримкою та розділити відповідальність.

У роботі були виділені дві гіпотези. Першу гіпотезу, щодо ірраціональних рішень у сфері життя спростовано, тим, що студенти обирали «порадитись», а приймаючи рішення самостійно – відмовлялись від поїздки. Друга гіпотеза підтверджена частково. «Опорними точками» під час прийняття рішень респонденти поклали на інтуїцію та власний досвід.

Надані рекомендації базуються на теоретико-емпіричному аналізі. Вони включають можливі шляхи оптимізації прийняття рішень студентами та розробку тренінгу щодо розвитку здатності студентів самостійно приймати рішення у ситуації невизначеності, перспективою подальших досліджень визначено: перевірку гіпотези щодо прямої залежності прийняття рішень від актуального психофізіологічного стану респондента, а також апробацію

розроблених рекомендацій щодо розвитку здатності студентів приймати самостійно рішення в ситуації невизначеності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алпатова О. Вікова психологія: конспект лекцій. Київ : НАУ, 2007. 147 с.
2. Артамонов В., Василенко М., Міхно П. Теоретичні та економічні рішення з протидії глобальним викликам. *Вісник*. 2019. С. 21–25.
3. Бабатіна С. Синдром академічної прокрастинації і соціальна відповідальність у студентському віці. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2013. № 2. С. 24–25.
4. Балашов Е. Особливості метакогнітивної усвідомленості у навчальній діяльності студентів. *Збірник наукових праць "Проблеми сучасної психології"*. 2020. № 48. С. 11–34.
5. Балл Г. Феномен вибору в контексті соціальної поведінки. *Соціальна психологія*. 2005. № 1. С. 3–13.
6. Бідюк П. Системи і методи підтримки прийняття рішень. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2022. 610 с.
7. Бохонкова Ю. О. Психологічні особливості сприйняття підлітком стресової ситуації та адаптація до неї. *Зб. наук. праць: Філософія. Соціологія. Психологія. Івано-Франківськ*. 2011. Т. 1, № 16. С. 121–128.
8. Бохонкова Ю. Психологічні основи випереджальної стратегії поведінки особистості. Луганськ : Ноулідж, 2012. 405 с.
9. Бохонкова Ю. Психологічні особливості сприйняття підлітком стресової ситуації та адаптація до неї. *Філософія. Соціологія. Психологія. Івано-Франківськ*. 2011. № 16. С. 121–128.
10. Гевко І. Методи прийняття управлінських рішень. *Підручник*. 2009. С. 80–99.
11. Гейзінга Й. Досвід визначення ігрового елементу культури. Київ : Основи, 1994.
12. Гончарено С. Зміст загальної освіти і її гуманітаризація Неперервна професійна освіта проблеми, пошуки, перспективи / ред. І. Зязюна. Київ : Віпол, 2000. 630 с.

13. Гончарук Т. В. Філософія сучасного українця у форматі інноваційного суспільства. *Наукові записки. Сер. Філософія. Острог : Національний університет «Острозька академія»*. 2019. № 9.
14. Горбачук В. Моделі прийняття рішень на ринку хмарних послуг. *Кібернетика та комп'ютерні технології*. 2021. № 3. С. 53–64.
15. Горностай П. Ролевой конфликт и проблема выбора. *Психологія на перетині тисячоліть: Збірник наукових праць учасників П'ятих Костюківських читань*. Київ. 1998. Т. 1. С. 319–325.
16. Грот Н. К вопросу о реформе логики. Опыт новой теории умственных процессов. Лейпциг, 1882. 349 с.
17. Гудь Г. Дослідження феномену прокрастинації в юнацькому віці. Психологія: реальність і перспективи. *Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету*. 2019. № 12. С. 190–196.
18. Дамасіо А. Р. Помилка Декарта: емоції, причина та людський мозок. Нью-Йорк : Гроссет, 1994.
19. Доненко В., Бондаренко В., Циганок С. Основні ризики в реалізації розроблення інформаційної системи прийняття рішень у холдингу "ДТЕК". *Управління розвитком складних систем*. 2020. № 43. С. 33–39.
20. Єрмаков І., Нечипоренко В., Пузіков Д. Теорія і практика життєвого проектування саморозвитку особистості: : навч. посіб. Запоріжжя : Хорт. навч.- реабілітац. багатопроф. центру, 2011. 436 с.
21. Зарецька О. О. Розуміння та інтерпретація конкретних життєвих ситуацій. *Проблеми психологічної герменевтики. Монографія*. 2004. С. 224–254.
22. Кабаченко Д. В. Прийняття управлінських рішень в умовах не визначеності та ризику. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2017. № 2 (58). С. 107–115.
23. Каламаж Р. В. Когнітивно-стильовий вимір у психологічних дослідженнях. *Наукові записки. Серія "Психологія і педагогіка"*. 2012. № 20. С. 32–40.

24. Каламаж Р. Я-концепція в контексті когнітивних стилів. *Наукові записки НаУОа. Серія «Психологія»*. Острог. 2009.
25. Ковальчук О. Ефективне прийняття управлінських рішень щодо введення змін у системі вищої та середньої освіти як умова забезпечення конкурентоздатності освітніх організацій. *Психологічні умови розвитку конкурентоздатності організації* : тези VI міжнар. наук.-практ. конф. з організац. та екон. психології, м. м. Керч, 25–27 черв. 2009 р. 2009. С. 72–74.
26. Кондратенко Ю. Оптимізація процесів прийняття рішень в умовах невизначеності : навч. посіб. Миколаїв : МДГУ ім. Петра Могили, 2006. 96 с.
27. Кононенко О. І. Вплив перфекціонізму на емоційну сферу особистості. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: психологічні науки*. 2017. № 12. С. 175–178.
28. Копотун М. Соціально-психологічні чинники життєвого цілепокладання студентської молоді. *Соціальна психологія, психологія соціальної роботи*. 2009. С. 247.
29. Коц С., Коц В. . Вікова фізіологія та вища нервова діяльність : навч. посіб. Харків, 2020. 288 с.
30. Кочаровський М. Вплив азарту як емоційного стану на процес прийняття рішень. 2022.
31. Кремінь В. Г., Пазиніч С. М., Пономарьов О. С. Філософія управління : підручник. Вид. 2-ге, доп. і переробл. Х. : НТУ "ХПІ", 2008. 524 с.
32. Курах О. Дослідження динамічних ситуацій та визначення їх характеристик на різних етапах прийняття рішень. *Системні дослідження та інформаційні технології*. 2003. № 4. С. 61–72.
33. Кушнір В. Моделювання процесу прийняття рішення в педагогічних дослідженнях. 2012. С. 59–62.
34. Левикин В. М., Чала О. В. Метод підтримки управлінських рішень в умовах невизначеності на основі темпоральних знань. *Біоніка інтелекту*. 2018. № 2.91. С. 54–59.

35. Майстренко О., Бубенщиков Р., Карга О. Теорія масового обслуговування як засіб удосконалення моделі прийняття рішення. *Військово-технічний збірник*. 2019. № 20. С. 14–19.
36. Максименко С., Пасічник І. Роль когнітивно-стильових особливостей особистості в процесі навчальної діяльності. *Наукові записки. Серія “Психологія і педагогіка”*. Тематичний випуск “Актуальні проблеми когнітивної психології”. Острого. 2010. № 14. С. 3–10.
37. Машбиць Ю. І. Психологічні механізми навчання: теоретико-методологічні аспекти. Розвиток педагогічної і психологічної науки в Україні 1992-2002. *Збірник наукових праць до 10-річчя АПН України*. Харків. 2002. С. 469–481.
38. Мілютіна К. Траєкторії життєвого шляху особистості в динамічному середовищі : монографія. Ніжин : ТОВ «Вид-во «Аспект-Поліграф», 2012. 298 с.
39. Мініч А. Раціональність християнської молитви з точки зору економічної теорії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія» : науковий журнал*. Острого : Вид-во НаУОА, . 2021. № 22. С. 44–47.
40. Моляко В. Психологічна готовність до творчої праці. *Знання*. 1989. С. 48.
41. Мушинська О. Особливості структури психологічної готовності керівників економічних відділів до прийняття рішень в умовах ризику. *Актуальні проблеми психології*. 2007. Т. 7, № 24. С. 208–215.
42. Ницше Ф. Человеческое, слишком человеческое. Мінск : ООО «Попурри», 1997. 704 с.
43. Побірченко Н. А. Формування особистісної готовності учнів загальноосвітньої школи до підприємницької діяльності. Київ : Монографія, 1999.
44. Помиткіна Л. В. Розвиток особистісної готовності студентів до прийняття стратегічного життєвого рішення з професійного самовизначення. *Науковий*

вісник Миколаївського держ. ун-ту ім. В.О. Сухомлинського: зб. наук. праць. 2013. Т. 2, № 10(91). С. 258–262.

45. Помиткіна Л. *Психологічна готовність студентів до прийняття стратегічних життєвих рішень* / ред.: С. Максименко, Л. Онуфрієва. 18-те вид. Кам'янець-Подільський, 2012. С. 654–663.

46. Помиткін Е. *Психологія духовного розвитку особистості.* Київ : Наш час, 2007. 280 с.

47. *Проблеми гуманітарних наук: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / ред.: Т. Білетко, В. Здоровенко. Дрогобич : Редакц.-вид. від. ДДПУ ім. Ів. Франка., 2012. 176 с.

48. *Психологічні бар'єри в професійній діяльності практичного психолога* / А. Кульчицька та ін. *Сучасна психологія: проблеми та перспективи.* 2022.

49. *Психологія мислення : підручник* / ред. І. Пасічник. Острог : Нац. ун-т "Острозька акад.", 2015. 560 с.

50. *Психологія* / ред. Г. Костюка. Рад. шк., 1968. 572 с.

51. Рева М. Особливості життєвої перспективи в підлітковому та юнацькому віці. *Психологія і особистість.* 2015. Т. 1, № 2. С. 126–139.

52. Редько В. *Психологічні механізми прийняття рішень у побутовій діяльності : автореф.* Київ, 2003. 20 с.

53. Романець В. Принцип «прийняття рішення» в історії психології. Емоційний, інтуїтивний несвідомий фактор психічної активності. *Історія психології XVII століття : навч. посіб.* Київ : Вища шк., 1990. 365 с.

54. Роменець В. А. Принцип «прийняття рішення» в історії психології. Емоційний, інтуїтивний несвідомий фактор психічної активності. *Історія психології XVII століття : навч. посіб.* Київ : Вища шк., 1990. 365 с.

55. Рудь Г. В. Дослідження феномену прокрастинації в юнацькому віці. *Психологія: реальність і перспективи. Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету.* 2019. № 12. С. 190–196.

56. Саймон Г. *Поведінка: дослідження процесів прийняття рішень в організаціях, що виконують а функції.* Київ : Арттек, 2001. 392 с.

57. Санніков О. Від стилю прийняття рішень до стильових характеристик особистості: генеза уявлень. *Вісник післядипломної освіти : збірник наукових праць. НАПН України, Ун-т менедж. освіти. Київ : АТОПОЛ ГРУП. 2017. № 3(32). С. 98–115.*
58. Санніков О., Саннікова А. Розумність у структурі рішимості особистості. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Психологічні науки : збірник наукових праць. 2020. Т. 12, № 9(54). С. 118–130.*
59. Сковорода Г. Повне зібрання творів. *Наукова думка. 1973. Т. 1. С. 532.*
60. Сокурєнко І. Технологія прийняття управлінських рішень малими підприємствами щодо вибору стратегічних альтернатив. *Вісник соціально-економічних досліджень. 2020. № 3-4. С. 146–159.*
61. Талєб Н. Чорний лебідь. Наш Формат, 2017. 392 с.
62. Татєнко В., Романєць В. Вчинок як принцип побудови теорії та історії психології. *Основи психології. 1995. С. 161–194.*
63. Тимощук Є., Бруяка І., Любомирський В. Роль інтуїції в структурі саморегуляції в умовах невизначеності. *Роль інтуїції в структурі саморегуляції в умовах невизначеності. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія» : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА. 2022. № 15. С. 52–61.*
64. Титарєнко Т. Життєвий світ особистості у межах і за межами буденності. Київ : Либідь, 2009. 376 с.
65. Фєра С. В. Економічна психологія : навч. посіб. Чернігів : Чернігів: ФОП Баликіна С.М., 2020. 164 с.
66. Філіппєнков О. Методика оцінювання обстановки з урахуванням змін важливості об'єктів оперативного угруповання військ для прийняття рішення командиром частини (підрозділу) ППО. *Системи озброєння і військова техніка. 2020. № 2. С. 40–45.*
67. Фіхте Й. Г. Про гідність людини / пер. з Нім. В. Абашнік. Харків, 1998. 363 с.

68. Фромм Е. Втеча від свободи / пер. з англ М. Яковлева. Харків : Книжк. Клуб "Клуб Сімейн. Дозвілля", 2019.
69. Фурман А., Сівак С. Практична психологія у соціальній роботі : навч. посіб. 2-ге вид. Тернопіль, 2004. 92 с.
70. Чернобровкін В. М. Психологія прийняття рішень у педагогічній діяльності : автореф. Київ, 2000. 42 с.
71. Шапар В. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с.
72. Швед А., Бойко А., Давиденко Є. Технологія підтримки прийняття рішень в задачах вибору оптимальної стратегії у військово-цивільній сфері. *PhD Thesis. ВНТУ*. 2018.
73. Шегда А. В. Прийняття управлінських рішень в умовах не визначеності та ризику. *Теоретичні та практичні питання економіки*. 2011. № 26. С. 5–13.
74. Шеннон К. Номо Ludens. Досвід визначення ігрового елементу культури. Київ : Наука, 1994. 250 с.
75. Шопенгауер А. Дві основні проблеми етики. *Свобода волі та примхливість*. 1992. С. 46–124.
76. Юдович А. С., Деліна М. М. Процес прийняття управлінських рішень в умовах невизначеності на прикладі ТОВ "Ласуня". *Економіка та суспільство*. 2016. № 7. С. 542–545.
77. Ялом І. Екзистенціальна психотерапія. Київ : Кл., 2004. 576 с.
78. Яцишин С. Р. Прийняття рішень в умовах невизначеності та економічного ризику: принципи і підходи. 2020.
79. Acciarini C., Brunetta F., Voccaredelli P. Cognitive biases and decision-making strategies in times of change: a systematic literature review. *management decision*. 2020.
80. Cognitive task analysis. A final draft. / R. E. Clark et al. 2006.
81. Dalbert C. Ungewißheitstoleranzskala: Skaleneigenschaften und Validierungsbefunde. *Hallesche Berichte zur Pädagogischen Psychologie*. 1999. Nr. 1. S. 1–25.

82. Dane, Erik, Pratt M. G. Exploring intuition and its role in managerial decision making. *Academy of management journal*. 2007. No. 32(1). P. 33–54.
83. De Bruijn E., Antonides G. Poverty and economic decision making: a review of scarcity theory. *Theory and decision*. 2022. No. 92(1). P. 5–37.
84. Decision making skill: from intelligence to numeracy and expertise / E. Cokely et al. *Cambridge handbook of expertise and expert performance*. 2018. P. 476–505.
85. Erikson E. *Childhood and society*. 2nd ed. New York : Norton, 1963. 262 p.
86. Erikson E. *Insight and responsibility*. New York: : Norton, 1964. 125 p.
87. Frankl V. *Man's Search For Meaning: The classic tribute to hope from the Holocaust*. London.Sydney. Auckland.Johannesburg : Rider, 2004. 160 p.
88. Herbert A., Simon. *Reason in human affairs*. Stanford : Stanford University Press, 1983.
89. Kahneman D., Klein G. Conditions for Intuitive Expertise. A failure to Disagree. *Journal of the american psychological association*. 2009. Vol. 64, no. 6. P. 515–526.
90. Kahneman D. *Thinking, fast and slow*. England : Allen Lane, 2011.
91. Kelly G. The psychology of personal constructs. *A theory of personality*. 1955. Vol. 1. P. 526–565.
92. Kelly G. The psychology of personal constructs. *Clinical diagnosis and personality*. 1955. Vol. 2.
93. Lewin K. Theory, research, and practice. *Journal of social issues*. 1992. Vol. 48, no. 2. P. 187.
94. Lopes L.L. The rhetoric of irrationality. *Theory & psychology*. 1991. No. 1. P. 65–82.
95. May R. *Psychology and the human dilemma*. Princeton, N.Y : Van Nostrand, 1967.
96. Norton R. Measure of ambiguity tolerance. *Journal of personality assessment*. 1975. Vol. 39(6). P. 607–619.
97. Serkin V. Postponed life neurosis (PLN) and several neurosis. *Scientific notes of the department of psychology SMU*. 2001. No. 1. P. 113–118.

98. Stanescu M. From pandemic to war in a blink of an eye. *Living amidst uncertainty studia doctoralia*. 2022. Vol. 1, no. 13. P. 1–2.
99. Volkova E., Rusalov V. Cognitive styles and personality. *Personality and individual differences*. 2016. Vol. 99. P. 266–271.
100. Von Neumann J, Morgenshtern O. Theory of games and economic behavior. Princeton : Princeton University Press, 1990. 666 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Ситуаційні задачі (авторська розробка варіації ситуаційних задач Н. Талеба)

1. Оцініть, будь ласка, за шкалою від 1 до 10 наскільки для Вас є комфортною атмосфера в якій Ви зараз перебуваєте?
2. За шкалою від 1 до 10 оцініть, будь ласка, Ваше самопочуття. Де 1 погано, а 10 – чудово.
3. Оцініть, будь ласка, від 1 до 10 відсутність зовнішніх впливів у приміщенні де Ви перебуваєте, таких як запахи, сторонні звуки тощо. Де 1 – вплив зовнішніх чинників відчувається дуже сильно (чую звуки та запахи), а 10 – зовнішні подразники не відчуваються, повністю відсутні.

Інструкція: уважно прочитайте наступні ситуації та дайте відповіді на запитання. **Основна умова** пишіть/проговорюйте усе, що приходить Вам на думку. У цих запитаннях немає єдиної правильної відповіді, будь-які Ваші думки будуть вірними та є важливими для нас.

Супроводжуючі питання:

- Яке рішення Ви би прийняли?

- Ви вирішували б самотійно, чи все ж таки потребували б поради інших людей? (впевненість в собі, довіра до світу)

- На які свої якості Ви б орієнтувались під час прийняття рішення? (досвід, інтуїція, удача тощо)

1. Ви відпочиваєте за кордоном і Вам випав шанс злітати на один екзотичний острів. Пропозиція виглядає спокусливо, адже Ви у відпустці та намагаєтесь повною мірою охопити всі наявні можливості та пропозиції. Програма поїздки на острів надзвичайно Вас зацікавила. Є лише одне «але» - статистика поїздок цим маршрутом ніде не прописана, а відгук є лише від самого екскурсовода і він дуже позитивний. Якими будуть Ваші дії?"

Пишіть/проговорюйте усе, що приходить Вам на думку.

2. "Ви шукаєте можливості вигідно вкласти свої заощадження. Знайшли компанію, яка, за відгуками, багато років на ринку і є дані про те, що вона неодноразово допомагала інвесторам примножити їхній капітал. Щодо ризиків, в умові договору вказано, що інвестувавши у цій компанії, Ви не можете здійснити інвестицію у конкуруючій компанії та не зможете зняти кошти до кінця дії договору (10 років; 15 років;). Як би Ви вчинили у такій ситуації? Чи вбачаєте Ви тут якісь ризики для своїх коштів? Якщо так, то які саме?"

Пишіть/проговорюйте усе, що приходить Вам на думку.

3. Ви - успішний агент у відомій компанії. Вам як досвідченому фахівцеві з досвідом доручають новачка і з цього моменту у Ваші обов'язки входить допомагати йому в засвоєні алгоритму роботи. Директор, доручає Вам доповісти про досягнення та невдачі нового працівника. Якщо у новачка невдач буде 50% і більше, то директор звільнить його, а за Вашу віддану компанії працю (чесна статистика, «реальні» звіти, детальний опис помилок новачка – **не прикривати невдачі новачка**) гарантовано підвищить Вас уже в наступному кварталі. Але ваш новачок вперше зустрічається з програмним забезпеченням, яке використовує Ваша компанія. Як Ви не стараетесь, його помилки частіші, ніж успіхи. І для Вас, і для нього на кону кар'єра. Якими будуть Ваші дії? Якими будуть Ваші місячні звіти?

Пишіть/проговорюйте усе, що приходить Вам на думку.

4. Перебуваючи у бібліотеці уже четверту годину, Ви знайшли саме ту літературу, яку так довго шукали і почали її опрацьовувати. Позаду Вас присіла компанія хлопців, які щось голосно обговорювали та сміялись. Вони виглядали впевнено, були явно старшими за Вас та робили вигляд, наче не помічають Вас. Якими будуть Ваші дії?

Пишіть/проговорюйте усе, що приходить Вам на думку.

5. Вам запропонували відвідати концерт, про який Ви давно мріяли, адже виконавці – Ваші улюбленці. Ваші друзі та деякі родичі просто в захваті від цих музикантів і часто обговорюють з Вами нові композиції та альбоми. Цей концерт відбувається вперше у Вашому місті. Вам надали лише два квитки, конкретно для Вас і ще когось одного. Ви маєте можливість взяти лише одну людину, але ймовірність, що про це дізнаються інші з близького кола – 99%. У випадку, якщо не візьмете нікого, цей квиток просто «пропаде». Як Ви вчинете?

Пишіть/проговорюйте усе, що приходить Вам на думку.

Джерело: Талєб, Н. Н. Чорний лебідь. Про (не)ймовірне у реальному житті. / Н.Н. Талєб. Київ : Наш формат, 2017. С. 336-337.

Психологічний тренінг: ТИ ЗМОЖЕШ! (авторський)

Мета тренінгу: розвинути здібності самостійно приймати рішення, підвищити впевненість студентів в собі.

Завдання: сприяти підвищенню рівня самооцінки учасників, створити довірливу атмосферу в колективі, додати впевненості, оглянути сильні сторони особистості та переглянути особистісну цінність.

Матеріали: папір, олівці, фломастери.

Тривалість: 50-60 хв.

Перебіг тренінгу:

Вступне слово: «Доброго дня! Сьогодні ми з Вами спробуємо визначити та проаналізувати власні цілі, навчимося боротись з тривогою, яка зупиняє та обмежує нас, перетворювати її на позитивну енергію, яка дає поштовх до дії та руху. А також попрацюємо над здатністю приймати рішення самостійно, Вашою впевненістю в собі, самоцінністю та переконаємось у вашій унікальності».

Вправа «Під прицілом уваги»[2].

Мета: розслабити учасників, налаштувати учасників на взаємодію, створити безпечну атмосферу, дати простір для розкритості та проявів спонтанних дій.

Інструкція: «Після команди «почали», Ви починаєте рухатись по кімнаті усі одночасно. Не використовуючи слова, мову, вам необхідно привернути увагу інших учасників на себе. Користуємось безпечними способами, будьте обережні та уважні. Під час вправи Ви можете проявляти свої творчі здібності, акторську майстерність, щоб привернути на себе як можна більше уваги. Для цього Вам виділяється 10 хв.».

Очікуваний результат: Після виконання активності учасники повертаються в коло для обговорення вражень, труднощів, емоцій, що проявлялись в процесі. Також обговорюється які саме методи привернули найбільше уваги, чи вдалось довго затримати увагу інших учасників та інше.

Висновок: «В результаті цієї вправи ми побачили як кожен з Вас може зацікавити інших людей. Якщо люди припиняли власну діяльність та відволікались на Вас, отже ви помітні та цікаві. Крім того, нам вдалось проаналізувати що саме не дозволяє Вам проявити себе та зацікавити інших».

Час виконання - 10 хвилин.

Вправа «Друга спроба»[2,3]

Мета вправи: здійснити аналіз власних помилок, набути навичок конструктивного виходу з проблемної ситуації.

Інструкція: «Пригадайте, будь ласка, помилки, які Ви робили у власному житті. Будь-які, це може бути в стосунках, навчанні (окрім помилок в тестах)), прийнятті не правильно рішення тощо. Будьте чесними з собою. Якщо Ви не захочете поділитись з нами, то ніхто не буде знати того, що Ви написали. Для записів Вам

необхідно поділити аркуш на 4 однакові вертикальні колонки. Перша називається «**Мої помилки**», в нею записуєте помилки, які Вам приходять на думку. Маєте 5 хвилин для запису».

Пауза 5 хв. Друга колонка буде називатись «**Можливі виходи з ситуації**». В ній напишіть як можна було б вирішити проблемну ситуацію по-іншому, і не помилитись. Для цього теж надаю 5 хвилин.»

Пауза 5 хв. В третій колонці напишіть назву «**Чим корисно помилятися?**». Вкажіть свій корисний досвід, чому навчились, що зрозуміли. Чи, можливо сформували перший алгоритм, щоб не помилятися?). Можете писати потягом 5 хвилин.»

Пауза 5 хв. В останній, п'ятій колонці, яка має назву «**На майбутнє**» вкажіть як варто вчиняти в подібних ситуаціях, можливо порекомендуйте власні способи, чи можете, навіть, дати настанову. 5 хвилин Вам для цього.»

Очікуваний результат: Після написання власних помилок та заповнення усіх колонок. Учасники, за бажанням можуть поділитись власним досвідом та рекомендаціями один з одним.

Висновок: «Проаналізувавши помилки, ми побачили, що кожен може помилятися. Важливо вміти вилучати з помилок певну користь, аналізувати отриманий досвід та розуміти, що якщо не пробувати через страх помилитись, то бажаного не досягнути.»

Час виконання - 15-17 хвилин

Вправа «Допомога другу»[1].

Мета: навчитись підтримувати інших та самим себе за допомогою простих порад, підвищити впевненість.

Інструкція: «Уявіть, що Вам зателефонував друг, який стоїть перед важливим вибором. Йому складно обрати та він вагається у своїх припущеннях. З його слів, Ви зрозуміли, що він, наче вже обрав, але ще не впевнений. Пропишіть, будь ласка, слова підтримки чи допомоги, які Ви б йому сказали. Для виконання завдання маєте 5 хвилин.»

Очікуваний результат: Кожен з учасників прописує свої поради. Після завершення, за бажанням, учасники можуть поділитись записами. В обговоренні тренер має підвести до того, що ці поради вони можуть надавати самим собі та підтримувати себе, коли немає зв'язку, чи людей навколо.

Висновок: «Таким чином, Ви можете підтримати свого друга та допомогти йому. В той же час, Ви можете допомогти і самим собі. Сьогодні, в умовах війни, телефони можуть не працювати і підтримувати себе доведеться самим. Тепер у Вас є навички та розуміння як це робити. Або також можна прописати те, що Ви хотіли б почути від когось близького.»

Час виконання – 7 хвилин

Вправа «Образ впевненості»

Мета: побачити свою впевненість в деталях, bliще познайомитись з нею та поспілкуватись з нею.

Інструкція: «Уявіть свою впевненість. Як вона виглядає? Який це образ: жива істота, чи не жива? Тваринка, казковий герой, рослинка тощо. Це може бути будь-що. Тепер попрошу намалювати її. Намагайтесь додавати як можна більше деталей. Ваші художні навички не оцінюються. Малюєте протягом 15 хвилин.»

Очікуваний результат: Після того як учасники зобразили свою впевненість, можна обговорити в колі атрибути кожної впевненості. Атрибутами будуть ті деталі, що промальовані учасниками. Важливо донести, що це все є в них самих. Що в них є ця впевненість.

Висновок: «Зобразивши свою впевненість Ви змогли bliще з нею познайомитись. А насправді, Ви познайомились з частинкою себе самих.»

Час виконання – 15 хвилин

Вправа «Який я?»

Мета: переглянути власні досягнення, оцінити власні сили та проаналізувати власний пройдений шлях.

Інструкція: «Уявіть своє життя прямою лінією та пригадайте усі свої звернення. Запишіть усе чого ви досягли протягом життя (вступ у ЗВО, отримання дипломів, побудовані соціальні зв'язки, створення сім'ї тощо)».

Очікуваний результат: Учасники записують усі досягнення. Після цього відбувається групове обговорення.

Висновок: «Проаналізувавши свій шлях, Ви змогли побачити наскільки Ви сильні та чого вже досягли в житті. Те, що Ви маєте, Ви отримали завдяки своїм сильним якостям, якщо у Вас це вийшло зробити, то і надалі все виходитиме».

Час виконання: - 5 хвилин

Групове обговорення тренінгу: 5 хв. *Враження, думки від тренінгу.*

Підсумок заняття: «Сьогодні ми з Вами звертали увагу інших на себе, давали собі другий шанс переписати помилки та проаналізували власний досвід. А також спробували бути спонтанними, та відкритими до інших, адже ми надавали поради та підтримку другу. Та нарешті ми зустрілись з власною впевненістю. Робота сьогодні мала на меті дозволити Вам проявлятись, приймати рішення самостійно та не боятись помилятись.»

Список використаних джерел:

1. Технології соціально-педагогічної роботи: Навчальний посібник / за заг. ред. проф. А.Й. Капської. Київ, 2000. 372 с.
2. Афанасьєва Н.Є., Перелигіна Л.А. Теоретико-методологічні основи соціальнопсихологічного тренінгу: навч. посіб. Харків: ХНАДУ, 2015. 315 с.
3. Технологія проведення тренінгів з формування здорового способу життя молоді/ за ред. Г.М.Бевз, О.П.Главник. Київ, 2005. 146 с.